

เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร

พุทธทาสภิกขุ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

พุทธทาส - ท่านที่สนใจในธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีท่านรัฐมนตรีเป็นประธาน!

อาตมาได้รับคำขอร้องให้มาบรรยายธรรมะในรูปของธรรม-สากัจจา คือจะมีการซักไซ้ในทุกแง่ทุกมุมเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งนั่นเอง ไม่ใช่เป็นเรื่องได้คารมที่มักจะเข้าใจกันโดยมาก ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังให้มากขึ้นเป็น

พิเศษ เรื่องที่จะอภิปรายนี้ ทางเจ้าหน้าที่กำหนดให้หัวข้อว่า “ท่านเข้าใจธรรมะอย่างไร” แต่คำว่า “ท่าน” นี้ เราไม่ทราบว่าจะหมายถึงใครแน่ ถ้าหมายถึงท่านทั้งหลายที่เป็นผู้ฟัง อาตมาและอาจารย์คึกฤทธิ์ ก็คงไม่สามารถจะกล่าวอะไรได้ เพราะเป็นเรื่องของท่านผู้ฟัง ถ้าหมายถึงฝ่ายผู้บรรยาย อาตมากับอาจารย์คึกฤทธิ์ก็จะแสดงความคิดเห็นส่วนตัว อาตมามีความคิดเห็นอย่างไรก็จะบรรยายออกมา อาจารย์คึกฤทธิ์ก็จะซักไซ้ในข้อที่ควรคือทำความเข้าใจบ้าง ชื่นไป แต่อยากจะให้เรื่องหมายถึงพวกเราทั้งหมดว่าเข้าใจธรรมะอย่างไร คือเป็นหัวข้อใหม่ว่า “เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร”

ข้อแรก อยากจะกล่าวว่า เมื่ออาตมาไปแสดงธรรมะที่ไหน อาตมามักจะถูกหาว่าโฆษณาชวนเชื่อ

ให้แก่พระธรรมหรือแก่พระศาสนามากเกินไป อย่างกับว่าจะโฆษณาขายสินค้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ขอให้ทราบไว้ก่อนว่าพระธรรมนั้นวิเศษอย่างยิ่งจนไม่ต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อ แต่พวกเราต่างหากที่มีจิตเลื่อมทราลงทุกที จนต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น แม้แต่เรื่องที่เป็นการบุญการกุศล ก็ยังต้องใช้โฆษณาชวนเชื่อและใช้มากขึ้น เช่นกิจการลูกเสือ กิจการสภาการศึกษาหรืออะไรทำนองนี้ ก็ยัง

ต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อด้วยเล่ห์กลอุบายมากขึ้นทุกที นี่แสดงว่าพวกเราที่มีจิตใจไกลออกไปจากการเหมาะสมที่จะเข้าใจธรรมะ ส่วนสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมะ หรือแม้กระทั่งกระเดียดไปทางลามกอนาจาร เป็นอบายมุข ก็มีการโฆษณาชวนเชื่อกันรุนแรงยิ่งขึ้น นี่เป็นการกลบเกลื่อนและดึงความสนใจในธรรมะให้หันเหไปหมด และก็ถึงเวลาแล้ว ที่เราจะต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่ธรรมะเสียบ้าง เพื่อจะต่อสู้หรือดึงกันไว้ให้เหมาะสม ฉะนั้นจะถือว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระศาสนา อาตมาก็ยอม โลกเรากำลังร้ายยิ่งขึ้น การโฆษณาชวนเชื่อก็แสดงความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ดูคล้ายๆ กับว่าบรรยายภาคในโลกนี้เต็มไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อที่ใช้โวหารมุสาวาท ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ซึ่งเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก

มองดูแล้วเป็นบรรยากาศแห่งการเบียดเบียนด้วยวาจา และเจตนา ซึ่งเป็นการเบียดเบียนที่ลึกกลับ เบียดเบียนทางจิตใจ การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่ของคนเรา ธรรมะคือหน้าที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์ควรจะทำ แต่การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่แน่ มันผิดหน้าที่ มันไม่มีธรรมะ หรือว่ามีธรรมะก็เป็นธรรมะฝ่ายตรงกันข้าม คือเป็นธรรมะของโจร ธรรมะของพาลชน การเบียดเบียนไม่ใช่ธรรมะที่เราประสงค์ ฉะนั้น เราจึงว่าคนกำลังไร้ธรรมะ เรามีคุณธรรมของความเป็นมนุษย์เสื่อมลง อาตมาอยากจะสรุปสั้น ๆ ว่าเรามีคุณภาพทางจิตใจที่จะเข้าใจธรรมะเสื่อมลง แม้ทางฝ่ายวัตถุจะเจริญมากขึ้น วิชาความรู้ทางคันถวาทันก้าวหน้า แต่คุณธรรมที่จะทำอะไรให้ตรงตามหน้าที่ให้คงเส้นคงวามันเสื่อมลง จนไม่เหมาะที่จะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกที ปัญหา มันจึงหนักกว่าจะอย่างไรจึงจะทำให้คนเข้าใจธรรมะได้ดี เด็ก ๆ อนุชนรุ่นนี้หรือต่อไปจะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกทีหรือไม่ การศึกษาเล่าเรียนของเขาเหมาะที่จะทำให้เขาเข้าใจธรรมะได้หรือไม่ นี่เป็นข้อหนึ่งที่อาตมาอยากจะขอฝากไว้ให้เราเตือนเด็ก ๆ ของเรา

ในโลกนี้ใช้กระดาษพิมพ์หนังสือวันหนึ่งตั้งหลายหมื่นตัน แปลว่าหนังสือมีอิทธิพลมาก แต่สิ่งที่พิมพ์ออกมานั้นเป็นเรื่องทางธรรมะสักก็เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากเป็นไปในทางยั่วให้ลุ่มหลงวัตถุ หมายความว่าส่วนที่ยั่วไม่ให้อสนใจธรรมะนั้นมีมากเหลือเกิน จนกระทั่งสิ่งเหล่านี้หุ้มห่อบรรยากาศหรือจิตใจของมนุษย์ทั้งโลก แล้วจะเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น อาตมาอยากจะกล่าวว่า การเรียนธรรมะหรือการเรียนบาลีตามวัดวาอารามของเรานี้ ผ่านไปได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะเลยก็ได้ โดยไม่เข้าใจธรรมะเลยก็ได้ ข้อนี้ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอธิบายอย่างละเอียดสักหน่อย คณะสงฆ์เรายังอยู่ในสภาพที่น่าตกใจ คือว่ากิจการของคณะสงฆ์ก้าวหน้าไป แต่ในทางที่จะทำให้อารามเพิ่มมากขึ้นมุ่งหมายประโยชน์อย่างอื่นนอกจากการเข้าใจธรรมะเสียแล้ว คือ มีความรู้ไปประกอบอาชีพได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะ

โดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องละเอียดละออก็ได้ เรื่องมันเป็นไปอย่างนี้ สรุปได้ว่า พวกเราทั้งหลายกำลังเข้าใจธรรมะในลักษณะที่น่าชื่นใจ หรือน่าวิตก น่าเป็นห่วง ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอธิบายในส่วนนี้ เพื่อความเข้าใจอันดีกันเสียก่อน

คึกฤทธิ์ - กระผมเห็นด้วยตามที่ท่านได้บรรยายมา รู้สึกว่าทุกวันนี้คนเราก็ไม่เข้าใจธรรมะ หรือเข้าใจในสิ่งที่ความจริงไม่ใช่ธรรมะ สำหรับการโฆษณาชวนเชื่อในทางโลก คนทำมาหากิน ก็ต้องโฆษณาขายสินค้าต่าง ๆ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดา กระผมไม่ติดใจ ได้เท่าที่กล่าวมาว่าวัดของเราทุกวันนี้มีการโฆษณาอยู่มาก การเรียนบาลีเรียนธรรมะในวัดไม่จำเป็นที่จะต้องเกี่ยวกับธรรมะเลยก็ได้ นี่กระผมก็เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง กระผมไม่อยากจะให้ได้เท่าต้องกล่าว กระผมพูดเองดีกว่า เพราะได้เท่ายังเสียเปรียบกันอยู่ พูดไปก็จะไม่ดี ที่ได้เท่าถูกหาความว่าพูดโฆษณาชวนเชื่อให้คนเห็นธรรมะ หรือโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระธรรมมากเกินไปนั้น ก็เห็นจะเป็นเพียงคนหนึ่งหรือสองคนพูด มันยังไม่เป็นความจริง ถ้าหากได้เท่าโฆษณาจริง ก็จะมีคนได้ยินและมีคนเชื่อถือไปตามคำโฆษณานั้น แต่ผลปรากฏว่าคนก็ยังไม่เข้าใจธรรมะ เพราะฉะนั้น ถ้าโฆษณาจริงก็ยังไม่โฆษณาไม่แก่ผู้คนอื่นเขาไม่ได้ เพราะว่าคนส่วนมากก็ยังไม่รู้ธรรมะ แต่ที่เขาโฆษณาธรรมะกันอยู่ทุกวันนี้ ผมรู้สึกว่าเป็นลักษณะของการค้าอยู่มาก คือผู้โฆษณาธรรมะนั้น ก่อนโฆษณาย่อมดูลักษณะตลาดก่อนว่าจะต้องการอะไร แล้วก็เอาสิ่งนั้นมาโฆษณาซื้อขายให้ คนที่อยู่ในวัดทุกวันนี้เมื่อรู้ว่าตลาดทั่ว ๆ ไปเขาต้องการต้นหาอุปาทานก็นำเอาสิ่งที่อ้างว่าเป็นธรรมะ แต่ความจริงเต็มไปด้วยต้นหาอุปาทาน เอามาเสนอให้ เอามายื่นให้ เป็นต้นว่าเทศนาสั่งสอนในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เทศนาทั้งทางวิทูและทางอื่นในเรื่องสวรรค์ เรื่องเทวดาเกี่ยวพาราคริกัน เป็นเรื่องสนุกสนาน ครึกครื้นฟังกันทั่วประเทศตลอดจนกระทั่งพูดไปถึงเรื่องที่จะเป็นจริงไปไม่ได้ เรื่องที่แม้แต่เด็ก ๆ ก็อาจจะเถียงได้ กระผมรู้สึกว่าการโฆษณา

ธรรมะทุกวันนี้ที่ทำงานอยู่นั้น ยังไม่รอบคอบนัก มันอาจทำให้ประชาชนทั่วไปหมดความสนใจ หมดความเลื่อมใสในธรรมะ แล้วเมื่อคนเห็นว่าธรรมะผิด คือธรรมะที่ได้ยินลึกลงจากวิทยุกระจายเสียง จากหน้าหนังสือพิมพ์นั้น ไม่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เป็นแต่เรื่องที่เป็นไปไม่ได้หรือสงสัยได้ เป็นเรื่องที่แย้งได้อย่างนี้แล้ว คนทั่วๆ ไปที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะก็ย่อมจะหมดความสนใจ เห็นว่าธรรมะนั้นเองเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ เป็นสิ่งที่ไม่มีการสู้ชีวิต ธรรมดาส่งทางโลก ผู้การทำมาหากินตามปกติไม่ได้ยึดตัวอย่างเป็นต้นว่า ถ้าวัดใดวัดหนึ่งจะโฆษณาพระเครื่องรางหรือรูปหลวงพ่อด่างๆ ว่าใครได้ไปบูชาแล้ว จะทำให้เกิดทรัพย์สมบัติมาก อย่างนี้ก็มีคนเชื่อได้มาก แต่เป็นความเลื่อมใสศรัทธาที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล แต่มีคนอีกมากมายทีเดียว เห็นว่าถ้าอยากได้เงินทอง หรือทำให้สมบัติเจริญแล้ว น่าจะมีทางอื่นที่ดีกว่านั้น น่าจะเป็นการทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตด้วยความเพียร หรือคนอีกพวกหนึ่งก็เห็นว่าถ้าอยากจะได้สรวงศ์มากๆ ก็คิดโกงเขาเอาดีกว่า ไม่จำเป็นจะต้องไปบูชาพระพุทธรูปหรือรูปพระสงฆ์องค์ใด แต่ว่าทุกวันนี้ทางวัดหนักไป ในทางโฆษณาเช่นนี้ ทำให้เกิดผลขึ้นที่น่าประหลาดใจ ธรรมดาที่เคยอยู่เสมอกันเหมือนกัน ว่าทางวัดใช้วิธีการของโลกมากไป คนอยากฟังอะไรก็มักจะส่งเสริมในสิ่งที่เขาอยากฟัง อย่างคนที่มิดันหาอยู่ก็สอนในทางที่จะให้เขามีตั้นหามากขึ้น คนที่มีอุปาทานอยู่แทนที่จะสอนไปในทางปราบอุปาทานกลับไปสอนให้มีอุปาทานเพิ่มขึ้น หรือบางทีก็มีการทรงเจ้าเข้าผีหรืออะไรต่างๆ ไปเลยทีเดียว ซึ่งมันก็เป็นเรื่องของตั้นหาอุปาทานทั้งนั้น แล้วก็เรียกให้คนเข้ามาเลื่อมใสได้มาก กระผมไม่เข้าใจว่าที่ท่านทำไปอย่างนั้นทำเพื่ออะไร แต่เมื่อสืบสวนไปก็ได้รับความว่า ท่านทำไปเพื่อหาเงิน อ้างว่าหาเงินเข้าวัด ทำให้คิดต่อไปว่าวัดนั้นมีประโยชน์สำหรับอะไร คือว่า ถ้าวัดเป็นสถานที่ตั้งของธรรมะสำหรับเผยแพร่ธรรมะในทางที่ถูกแล้ว มันจะขัดกันในการที่จะใช้วิธีซึ่งไม่ใช่ธรรมะ คือเราไปล่อให้คนเขาติดเพื่อจะเอาสรวงศ์เขา แทนที่จะเป็นสถานที่แห่งความหลุดพ้น วัดทุกวันนี้ก็เป็นสถานที่ของความติด

ของความหลงนั่นเอง ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งวิมุตติ กระผมพูดอย่างนี้จะหาว่ารุนแรงไปก็สุดแล้วแต่ เท่าที่สังเกตดูทุกวันนี้ก็รู้สึกมันเป็นอย่างนั้น มีการโฆษณาพระพุทธรูปบ้าง พระเครื่องรางบ้าง รูปบุคคลบ้าง มีการโฆษณาแก่งแย่งแข่งดีกันเหมือนสินค้า ทุกวันนี้ส่งเสริมการเรียนวิปัสสนากันมาก เข้าสำนักวิปัสสนาต่างๆ กันแล้วออกมาสนิทกัน วิปัสสนาไหนไม่ดีสู้วิปัสสนาไหนไม่ได้ สำนักนี้ดีกว่าสำนักนั้น นินทากันไปถึงเรื่องส่วนตัวบุคคลครูบาอาจารย์ กระผมเองไม่อยู่สำนักวิปัสสนาไหนจึงรู้มาก เพราะได้รับคำนิทาทุกสำนัก ใครๆ ก็มาหาผมแล้วก็มานิทาให้ฟังหมดว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีรายละเอียดซึ่งผมไม่อยากจะพูด เมื่อนั่งวิปัสสนาเพื่อออกเทียบนิทาแล้วอย่างนี้ ผมก็ไม่เห็นว่าวิปัสสนานั้นจะเป็นทางส่งเสริมธรรมะหรือทำให้คนเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ปัญหาทุกวันนี้เป็นอย่างนี้ ขอได้เท่าได้โปรดบรรยายต่อไปดีกว่า ถ้ากระผมพูดต่อไปเดี๋ยวก็พูดเสียคนเดียวเท่านั้นเอง

พุทธทาส - ข้อต่อไปที่อาตมาอยากจะให้สนใจก็คือเรื่องอุปสรรคของการเข้าใจธรรมะ เดียวนี้ที่เราพูดกันว่าสนใจธรรมะหรืออยากศึกษาธรรมะนั้น เราสนใจกันแต่ในแง่ของหลักทฤษฎี แล้วก็ดันดันไปจนเลยขอบเขตที่จำเป็น ทั้งนี้เพราะว่าศึกษากันในส่วนทฤษฎีนี้มันสนุก มีเรื่องที่จะถกเถียงกันได้มาก แล้วก็มีความที่จะได้เกียรติ ได้ชื่อเสียงว่าเก่งอย่างนั้นเก่งอย่างนี้ มากกว่าที่จะนั่งพิจารณาธรรมะแท้จริงโดยตรง มันจึงดึงไปโดยไม่รู้สึกตัวให้ไปหลงติดศึกษาในฝ่ายทฤษฎีไม่เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติ ยกตัวอย่าง เช่นอภิธรรม อภิธรรมนี้เป็นเรื่องหลักทฤษฎีล้วนๆ ไม่แสดงวิธีปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบกับเหมือนกับเราค้นคว้าสูตรหรือกฎเกณฑ์ต่างๆ จนสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่เสียเองดี หรือว่า เราจะศึกษาแต่เฉพาะวิธีปฏิบัติสำหรับมนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี้ให้พ้นทุกข์ดี ลองเปรียบเทียบกันดูเถิดว่าอย่างไหนมันน่าสนใจชวนให้เกิดความสนใจมากกว่ากัน คนย่อมคิดว่าการคิดสร้างมนุษย์ขึ้นมาใหม่นี้ น่าสนใจกว่าน่าอัศจรรย์กว่า ส่วนวิธีที่จะปฏิบัติให้มนุษย์

ที่เกิดแล้วตาตำๆ นี่เอาชนะความทุกข์ให้ได้มัน ดูเป็นเรื่องธรรมดาไป แต่แล้วอันไหนมันควรจะทำงานกัน อันไหนจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้มากกว่ากัน ตามข้อเท็จจริง เราจะเห็นได้ว่า ในส่วนวินัยเราก็หลงเคร่งกันมาก ในส่วนพระสูตรเราก็พยายามหลงสวดท่องบ่น ในส่วนอภิธรรมเราก็หลงถกเถียงกัน มันเป็นไปมากจนลืมดูธรรมะที่เนื้อที่ตัว ลืมทำเนื้อที่ตัวให้เป็นธรรมะ นี่เป็นอุปสรรคที่จะทำให้ไม่เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง ในที่สุดกลายเป็นเพียงทำอย่างตามๆ กันไปหมด จนกล่าวว่าเราถือศาสนาเหมือนกันเหมือนอย่างลูกปู คือมันเดินอย่างแม่ปู จึงไม่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะกันอย่างสมบูรณ์ เราถือศาสนากันในลักษณะที่ทำการค้าอย่างอาจารย์คึกฤทธิ์ว่า ศึกษาระบบจะเป็นไปในลักษณะอย่างนั้นไม่ได้ แต่ว่าถ้าถือศาสนาตามธรรมเนียม ก็เป็นไปอย่างนั้นได้ เป็นอย่างลูกปูได้ ถือเป็นอย่างการค้าชนิดหนึ่งได้ สรุปความว่าเดี๋ยวนี้เราสนใจธรรมะกันแต่ในแง่ของทฤษฎี แล้วดันดันออกไปเลยขอบเขตความจำเป็น จนกระทั่งพระวินัยพระสูตรพระอภิธรรม กลายเป็นเครื่องมือสำหรับทำความเข้าใจในเวลาให้แก่เรา ในการที่จะให้เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ข้อเท็จจริงข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร อาตมาขอรับรองให้อภิปรายอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิ์ - กระผมก็เห็นอย่างได้เท่าๆ ถ้าได้เท่าพูดอย่างนี้กระผมก็เห็นด้วยทุกที กระผมเห็นว่าเหตุของปัญหาต่างๆ นั้น มันมาจากการขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ ว่าเราศึกษาระบบเพื่ออะไร และเรารู้ธรรมะเพื่ออะไร บุคคลทั่วไปไม่สนใจในแง่เหล่านั้น มักจะเข้าใจง่ายเกินไป เป็นต้นว่า เข้าใจว่าศาสนาทุกศาสนามีวัตถุประสงค์แต่เพียงจะสอนให้คนทำดี เพราะฉะนั้นศาสนาก็เหมือนกันหมด นับถือศาสนาไหนก็ได้ เอาศาสนามารวมเป็นศาสนาเดียวกันก็ได้ มีความเข้าใจอย่างนี้อยู่ในเวลานี้ แล้วก็ประชุมกันแล้ว คล้ายๆ กับว่ามันไม่มีความสำคัญอะไร ศาสนาก็เป็นเรื่องของการสั่งสอนให้คนทำความดีเหมือนกัน จะมันแตกต่างกันอยู่

ทำไม ใครชวนไปประชุมศาสนาที่ไหนก็ไปพร้อมกับเขาได้ นี่แสดงว่าคนเรายังขาดการเข้าใจธรรมะอยู่มาก แล้วก็ไม่ได้เข้าใจว่าเราศึกษาระบบเพื่ออะไรหรือรู้ธรรมะเพื่ออะไร และด้วยเหตุนี้เอง เมื่อขาดความรู้ในวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้ว พอไปถือธรรมะเข้าก็ไปถือเอาตัวอุปกรณ์ ที่เป็นสิ่งที่แท้จริง หรือเข้าใจผิดว่าพระสูตรก็คือธรรมะ เมื่อเรียนพระสูตรก็ต้องท่องจำให้ได้ แล้วก็หมกมุ่นไปในทางท่องจำอย่างที่ได้เท่าๆ เมื่อถือศีล ก็พยายามถือศีลให้เคร่งขรึมกัน เพื่อจะให้เห็นว่าใครเก่งกว่ากันหรือมีจะนั้นก็กลับไปอีกทางหนึ่ง คือถ้าไม่สามารถรักษาสมาธิได้ ก็ไม่รักษามันเลย อ้างว่าเรียนพระอภิธรรมดีกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าชำนาญทางปริยัติแล้วไม่ต้องถือศีลก็ได้ กินข้าวเย็นก็ได้ นั่งวิปัสสนาตัวแข็งปึงทุกที น้อยๆ นี้ก็มี มันก็หย่อนกันไปคนละทาง ศึกษาพระอภิธรรมก็เพื่อจะได้เรียนศัพท์สูงๆ เรียนนับจำนวนจิตที่กองอะไรก็กองว่ากันเป็นกองๆ มาคุยกันเล่นว่าอะไรมาอะไรน้อย อย่างนี้กระผมก็เห็นว่าศึกษาอภิธรรมเพื่ออภิธรรม ศึกษาพระสูตรเพื่อพระสูตร แล้วรักษาศีลเพื่อศีล มันไม่ใช่เพื่อธรรมะ แล้วก็ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งควรจะเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ด้วยเหตุที่เราขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ เพราะฉะนั้นการศึกษาก็ผิดพลาดไปได้มาก ตลอดจนในชีวิตประจำวัน เมื่อเรายังไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของธรรมะ เราก็เอาธรรมะไปวางไว้เป็นที่ๆ ไม่ได้เอาธรรมะให้เข้ามาแทรกซึมอยู่ในตัว ไม่เอาธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน เห็นธรรมะเป็นเรื่องของโอกาสของสถานที่ เป็นต้นว่าไปวัดก็ควรจะไปพูดกันเรื่องธรรมะ ควรจะไปฟังพระท่านแสดงธรรม แล้วก็ไปถือศีล ออกจากประตูวัดก็หมดภาระที่รับศีลไว้ ข้อความแห่งธรรมะที่จะสอนให้รู้นั้น มีอยู่ครบถ้วนในชีวิตประจำวัน ถ้าจะมองดูชีวิตทุกวันด้วยสายตาแห่งธรรมะแล้ว เราจะเห็นได้ว่าธรรมะนั้นเป็นเครื่องมือที่จะทำให้เราหลุดพ้นจากทุกข์ได้เสมอ ไม่ว่าจะมองอะไรในชีวิต หรือการงานของเราทุกวัน ถ้ามองด้วยธรรมะ หรือเอาธรรมะมาประกอบอยู่เรื่อย ๆ มีธรรมะอยู่ในตัวเราหรือดูธรรมะจากตัวเราแล้ว ความพ้นทุกข์มันก็จะเพิ่มขึ้น คือเราสามารถปลดความ

ทุกข์จากตัวเราได้วันละเล็กละน้อยเรื่อยไป เพราะเหตุที่เราไม่ทราบถึงวัตถุประสงค์ของธรรมะ เพราะนึกว่าเข้าวัดเพื่อเอาบุญ เรียนศาสนาเพื่อจะได้เป็นคนดี แต่จะดีอย่างไรก็ไม่ทราบ ตลอดจนกระทั่งทำบุญหรือทำดีก็เพื่อหวังผลดี เป็นต้นว่า เป็นข้าราชการก็ทำดีเข้าไว้ อยากได้เงินเดือนขึ้น อยากได้ตำแหน่งที่สูง นึกว่านั่นเป็นผลของความดี เมื่อไม่ได้เข้าแล้วก็โทมนัสไป ไม่มีอะไรจะหักห้ามได้ บางทีก็เลยเลิกทำความดีเอาเลย เหล่านี้ก็เพราะเหตุขาดความเข้าใจในความหมายของธรรมะเป็นประการแรกประการที่สองก็คือในวัตถุประสงค์ของธรรมะประการที่สามคือไม่เข้าใจด้วยซ้ำว่าความดีในธรรมะนั้นหมายความว่าอะไร ถ้าหากจะสอนธรรมะกันต่อไป ผมเห็นว่าควรจะต้องสอนกันให้มันถูกหลัก คือควรจะต้องสอนกันเสียก่อนว่าในศาสนาพุทธนี้ ความดีคืออะไร อะไรคือความดีสูงสุดในศาสนาพุทธ ถ้าเราไม่สอนอย่างนั้นแล้ว เราไม่สามารถจะวัดความดีได้ ทุกวันนี้มีแต่สอนให้คนทำดี แต่ไม่รู้ว่าคุณความดีคืออะไร ดีอย่างไร ดีแค่ไหน เมื่อไม่มีใครสอน คนก็ไม่เข้าใจ เลยเข้าใจความดีผิดคิดว่าความดีคือวัตถุที่จะมาตอบแทน นึกว่าจะไปสวรรค์วิมาน นึกว่าเป็นชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นรถยนต์คันใหญ่ เป็นเงินจำนวนมาก เป็นสายตะพาย ถึงจะเกิดเหตุในชีวิตให้เห็นว่าของเหล่านั้นไม่ใช่ความดี เป็นของที่จะพาเราไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ ความเสียหายต่างๆ แม้เห็นกันอยู่ก็ไม่มีการเชื่อ ทั้งหมดนี้ก็เพราะเรื่องไม่เข้าใจธรรมะที่ได้ให้มาแล้ว กระผมมีความเห็นอย่างนี้

พุทธทาส - อาตมายังข้องใจอยู่ว่า เมื่อเขาออกไปมากอย่างนี้แล้ว มีหวังอยู่บ้างไหมที่ว่าเราจะทำความเข้าใจกับเขา ให้เข้าใจธรรมะถูกต้องได้ เพื่อเขาจะจัดต้นด้วยดีต่อไป

คึกฤทธิ์ - อ้าว! นี่ท่านถามกระผมเสียแล้วหรือ? ความจริงมันเป็นเรื่องของได้เท่าเพราะเป็นสมณะ กระผมเองเป็นฆราวาส ผมรู้ด้วยตนเองของผมก็พอแล้ว กระผมไม่มีหน้าที่จะไปสอนใคร ใครจะทำอะไรก็ทำไป ผมไม่มีหน้าที่ประกาศธรรม ผมบวชประเดี๋ยวเดียวผมก็สึก

ออกมาแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของกระผมเอง ที่จะทำพระนิพพานให้แจ้งแก่ตัวเองเท่าที่กระผมเห็นว่าควรจะเป็น ถ้าทำได้ผมก็พอใจ ส่วนใครจะตกนรกหมกไหม้อย่างไร ผมรู้สึกไม่ใช่เรื่องของผม กระผมอยากจะกราบเรียนถามได้เท่าที่ ได้เท่าซึ่งมีหน้าที่ทำพระนิพพานให้แจ้งแก่ผู้อื่นนั้น ได้เท่าจะทำอย่างไร?

พุทธทาส - อาตมาขออย่าอีกนิดหนึ่งว่า ในฐานะที่อาจารย์คึกฤทธิ์ รู้จักโลก รู้จักประชาชน รู้จักสังคมกว้างขวางพอที่จะมองเห็นว่าสังคมที่เขาออกไปมากอย่างนี้ เรามีทางที่จะทำความเข้าใจกับเขาได้หรือไม่?

คึกฤทธิ์ - ทางต้องมีเสมอครับ หรืออย่างน้อยก็ต้องมีความหวัง เพราะระบบการศึกษาทั่วไปก็น้อมนำใจคนให้มองเหตุมองผลมากยิ่งขึ้นทุกวัน การเชื่อถือหรือเลื่อมใสไปในสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ด้วยเหตุผลได้นั้น ก็อาจจะมึนน้อยลงทุกวัน กระผมเห็นว่าควรจะมีองค์การใดหรือวงการในศาสนาที่ควรจะต้องตั้งหลักเกณฑ์ที่ใครจะแย้งไม่ได้ขึ้นมาเสียทีหนึ่งว่าเรานับถือพระพุทธศาสนาเพื่ออะไร เรานับถืออะไร ทุกวันนี้คนจะนับถืออะไรเราก็ไม่แน่ คนที่อ้างว่านับถือศาสนาพุทธนะ เขานับถือตั้งแต่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เจ้าพ่อกวนอูตลอดไปจนหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ เขานับถือได้หมด นับถืออะไร นับถือเพื่ออะไร นิยามของประเทศไทยก็ไม่ได้บอก นั่งเฉยๆ กันอย่างนั้นแหละ ไปถามท่านองค์นี้ กับบอกว่านับถือเพื่ออย่างนี้ ไปถามองค์โน้นก็ว่าเพื่ออย่างนั้น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของศาสนาเรามีมากเกินไป เรายึดติดไม่ได้ แล้วแต่วัดแล้วแต่คณะแล้วแต่กฎ ต่างคนต่างจะสอนกันไป เอาเป็นแน่ไม่ได้ กระผมแต่ก่อนเคยคิดว่าจะฟังพระ สงสัยอะไรก็ไปถามพระ ยิ่งคบกับพระมาก ยิ่งเห็นว่าความคิดแตกแยกกันมาก จนไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร กระผมเองไม่อยากเลือกที่รักผิดที่ชัง ทุกวันนี้ก็ได้แต่นับถือพระโดยไม่ถามท่าน เห็นท่านก็ไหว้ทำบุญไปอย่างนั้นแหละ ไม่ถามอะไรท่านแล้ว ถามมากก็ปวดศีรษะทุกที ท่านพูดแตกต่างกันไปหมด เพราะฉะนั้น ควรจะต้องตั้งหลักเสียที่ว่าเรา

นับถือศาสนาพุทธเพื่ออะไร ตลอดจนวางหลักลงไปด้วย ที่เรียกว่าความดีคือความดีอะไร อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธอย่างไร ถึงจะถือว่ารู้ มีเขตไหน เป็นจุดจบ สำเร็จที่ตรงไหน อันนี้ไม่เคยมีใครบอก นั่งทำ วิปัสสนาเกือบตายก็ไม่ว่าทำแล้วหรือยัง คือไม่รู้อะไร เลยทั้งนั้น ให้คนเข้าใจแค่นั้นก่อน ผมว่ามีทางสอนกันได้ แต่ต้องเป็นคนที่มีอำนาจหน้าที่ แล้วเมื่อถืออย่างไร ก็ควรจะถือเหมือนกันเสียทีหนึ่ง เรื่องแปลศีลผิดกัน เข้าใจผิดกันนั้นกระผมไม่ว่า มันเป็นเรื่องภาพของบุคคลที่จะเชื่อถือ แต่ในหลักทฤษฎีของพระพุทธศาสนากว้างๆ ที่เรียกว่าวงการของพระพุทธศาสนานั้น ควรจะมีหลักเกณฑ์ ที่ใครจะเถียงไม่ได้เกี่ยวกับธรรมะเสียที ควรจะมีทฤษฎี ควรจะเป็นที่พึ่งของฆราวาส คือเขาถามอะไรให้ตอบตรง กันได้ในหลักการใหญ่ๆ เข้าวัดไหนให้ได้คำตอบอย่าง เดียวกันเสียก่อนเท่านั้น เวลานี้แต่ละวัดเข้าไปไม่ตรงกัน ลัทธิหนึ่ง กระผมก็ไม่ทราบจะทำอย่างไร อย่างกระผม ไปสอนโมกข์ไปกราบเรียนถามได้เท่าว่าทำบุญเพื่ออะไร ท่านก็คงบอกว่าทำบุญเพื่อกำจัดกิเลส เพื่อความรอดพ้น ถ้าไปเชียงใหม่ไปถามหลวงพ่อบุญรอดเข้า ท่านก็ตอบว่า ทำบุญแล้วได้ขึ้นสวรรค์ชั้นวิมานสูงตั้งเจ็ดโยชน์สิบโยชน์ ดักบาตรข้าวทัพพีเดียวตายแล้วเกิดเป็นเทวดา มีนางฟ้า เป็นบริวารแปดหมื่นสี่พัน คำกล่าวเกินควรกระผมคิดว่า อย่างนั้น ในที่สุดผมก็ตั้งหลักศาสนาของผมขึ้นมาเอง เวลานี้จะเรียกว่ากระผมนับถือศาสนาใหม่ก็ได้ เป็น ศาสนาพุทธที่กำหนดเอาเองตามความเข้าใจของกระผม เอง แล้วก็นับถือของกระผมคนเดียวไม่สอนให้ใครทั้งนั้น

พุทธทาส - เป็นอันว่าเราจะต้องทำความเข้าใจใน หลักพระพุทธศาสนาหรือธรรมะ ให้เป็นอันเดียวกัน เสียก่อน มิฉะนั้นเราจะประสบปัญหายุ่งยากอย่างอาจารย์ คึกฤทธิ์ว่า แต่ละสำนักแต่ละคณาจารย์มักจะเพ่งเล็งไป ในแง่ใดแง่หนึ่งส่วนใดส่วนหนึ่งตามความเห็นของตัวเอง จึง ทำความลำบากให้แก่สังคม หัวข้อเรื่องของเรานั้นมีอยู่ ว่า “เราหรือท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร” ก็นับว่าเป็นหัวข้อที่เหมาะสมแล้ว เกี่ยวกับข้อนี้ อาตมา

ขอชักชวนให้สนใจกับคำว่า “ธรรมะ” คำนี้กันเสียก่อน เราจะต้องเข้าใจความหมายของคำว่าธรรมะนี้ให้ตลอด จริงๆ แต่ว่าในขั้นแรกที่สุดนี้ อาตมาขอกล่าวสักนิตหนึ่ง ว่า ธรรมะที่เอามาอธิบายหรืออภิปรายกันได้นั้น มันยัง ไม่ใช่ธรรมะที่แท้จริง ไม่ใช่ธรรมะที่สูงที่สุด ธรรมะตัวจริง และสูงที่สุดนั้น สดวิสัยที่คนจะเอามาพูดอภิปรายได้ เพราะเป็นลักษณะที่เรียกว่าเฉพาะตน เหมือนกับว่ารส หวานรสเค็มนี้ไม่อาจจะเอามาอภิปรายให้คนเข้าใจกันได้ เว้นแต่จะให้เขาชิมมันจริงๆ ฉะนั้น จึงถือได้ว่า ธรรมะที่ นำมาพูดได้นี้ จึงไม่ใช่ธรรมะที่สูงที่สุด อาตมาขอให้ อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยวินิจฉัยหลักที่ว่านี้ ว่ามันเป็นจริง อย่างนี้หรือเปล่า

คึกฤทธิ์ - เรื่องนี้กระผมไม่มีความสงสัย ธรรมะ ที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่สอนกันไม่ได้ เป็นเรื่องที่ผู้ใด ประสบแล้วก็ย่อมจะอธิบายไม่ได้ เพราะธรรมะขนาด นั้นเป็นธรรมะที่เกินคำพูดของมนุษย์ เป็นธรรมะที่หา อะไรเปรียบเทียบกับมิได้ แล้วก็เป็ธรรมะที่กว้างขวาง เกินกว่ากายาจาของมนุษย์ที่มีขอบเขตจะแสดงออกมาได้ เมื่อผู้ใดบรรลุถึงธรรมะข้อนั้นแล้ว ก็ย่อมจะแสดงไม่ได้ แต่ทว่าก่อนที่จะถึงธรรมะขั้นนั้นจำเป็นจะต้องปูพื้น ต้อง วางแนวทางวางอย่างทีพระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำมาแล้ว ถ้าเรายังเมตตาต่อคนอื่นที่จะให้เขาถึงธรรมะเช่นนั้น ก็ จะต้องวางแนวทางให้เขาปฏิบัติหรือสอนธรรมะแก่เขา ถึงจะไม่ใช่วิธีธรรมะแท้ แต่ก็เป็ธรรมะที่จะนำไปสู่ธรรมะแท้ อย่าไปสอนธรรมะที่จะนำเขาให้ห่างออกไปเลย อย่าไป สอนธรรมะที่จะเป็นกำแพงขวางกั้นอย่างทีกระผมได้พูด มาแล้วในตอนต้น ว่าถ้าจะสอนธรรมะ ก็ควรจะคัดเลือก ว่าจะเป็อุปสรรคแก่การทีจะเข้าใจธรรมะแท้หรือไม่ ถ้า ลังสอนไปเพื่อส่งเสริมกิเลสตัณหาอุปาทานแล้ว เหล่านั้น เป็อุปสรรค เราไม่ควรจะสอนเขาเลย

พุทธทาส - เป็นอันว่าอาตมา และอาจารย์คึกฤทธิ์ มีความรู้สึกตรงกันในเรื่องที่ว่า เดียวนี้เราจะพูดกันหรือ อภิปรายกันแต่ในธรรมะที่พอจะพูดได้ ที่นี้เราจะพิจารณา กันในความหมายของคำว่าธรรมะ ให้เป็นที่ยุติเสียทีว่า

ธรรมะอันไหนกันแน่ที่ควรจะให้เข้าใจเพื่อให้เกิดความสนใจแล้วมีการปฏิบัติ ข้อที่หนึ่ง ธรรมะนั้นก็คือสิ่งที่ทั้งปวงไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ จะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งหรือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเที่ยงแท้ถาวรหรือไม่ เที่ยงแท้ถาวรก็ตาม สิ่งทุกสิ่งนั้นแหละคือธรรมะ ข้อที่สอง สิ่งทุกสิ่งเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง ดังนั้นกฎของสิ่งทั้งปวงก็คือธรรมะ ธรรมะข้อที่หนึ่งนั้นหมายถึง “ธรรมชาติ” ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไรหมด แม้แต่พระนิพพานก็จัดว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ส่วนข้อที่สองก็เป็นกฎของสิ่งทั้งปวง ซึ่งเราเรียกว่า “ธรรมดา” คือความเป็นธรรมชาตินั่นเอง ข้อที่สาม ธรรมะก็คือหน้าที่ที่จะต้องกระทำต่อกันระหว่างสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้นๆ เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้โดยผาสุก อาตมาขอกล่าวยืนยันว่าเท่าที่ได้ศึกษาสอบสวนมาทั้งหมด จับใจความของคำว่าธรรมะได้เพียงสามความหมายนี้เท่านั้น สรุปทั้งสามข้อนี้ว่า ธรรมะคือสิ่งที่ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ หรือต้องมี เพื่อไม่ให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่เป็นการกล่าวตามความมุ่งหมายของศาสนาเท่าที่มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์และตามความมุ่งหมายของพระศาสดาผู้สอนศาสนา แล้วในที่สุดเราจะพบว่า การกระทำนั้นไปสิ้นสุดลงตรงที่ว่าธรรมะนี้ก็คือ การไม่มีอุปาทานแม้ในธรรมะนั้น การมีธรรมะจริงมีธรรมะสูงส่งนั้น ก็คือไม่มีความยึดมั่นถือมั่น แม้ในธรรมะนั้น เช่นว่าธรรมะคือตัวเราหรือของเรา แปลว่า ดับความคิดว่าเป็นตัวเราหรือของเราเสียให้หมดในสิ่งทั้งปวงในกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวง แม้ในหน้าที่ที่เราประพฤติต่อสิ่งทั้งปวง หรือว่าในผลแห่งการปฏิบัติ ก็กลายเป็นผู้ที่มีจิตว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา ที่ยึดมั่นถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน นั่นคือธรรมะถึงที่สุด เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขั้นนี้ จึงจะเอาตัวรอดได้ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ก็เอาตัวไม่รอด หรือว่าย่ำต่ำเกินไปกว่าที่จะเรียกว่าตัว รู้จักพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขนาดที่ไม่มีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นว่ามีอะไรเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา แม้ตัวธรรมะเองหรือแม้ในมรรคผลนิพพานที่จะพึงได้

นี้แหละ มันจะยากหรือง่ายจะสั้นหรือยาวจะลึกหรือตื้นอย่างไร ก็ขอได้โปรดพิจารณาด้วยความระมัดระวัง แต่เมื่อต้องการให้อาตมากล่าวว่า ธรรมะคืออะไร มีความหมายที่แท้จริงอย่างไรแล้วต้องเป็นอย่างนี้ แล้วอาตมาก็เชื่อว่าท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจในลักษณะอย่างนี้ จึงจะประหยัดเวลาและเข้าใจธรรมะทันแก่เวลาของชีวิต เพื่อให้เดินถูกทางของธรรมะได้ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว จะต้องแกว่งไปแกว่งมาไปอีกนาน บางทีจะตายเสียก่อนที่จะเข้าใจธรรมะได้ หลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ อาจารย์คิกฤตย์มีความเห็นอย่างไร?

คิกฤตย์ - กระผมไม่มีความเห็นครับ ตามที่ได้ให้ว่า กระผมก็ไม่มีอะไรเพิ่มเติม กระผมก็เข้าใจอย่างนั้น ที่พยายามพูดมากก็อยากจะให้คนเข้าใจอย่างนั้น อย่างที่ได้ให้ได้กรุณาว่ามา ธรรมะก็แปลว่าธรรมชาติ คือทุกสิ่งทุกอย่างที่เราพบเราเห็น นอกวัดในวัด แม้แต่พระนิพพานเองก็เป็นธรรมะทั้งนั้น และไม่ว่าจะเป็นอย่างนั้นก็มีกฎเกณฑ์ในตัวของมันเอง คือตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องเสื่อมต้องดับแล้วของทุกอย่างมันต้องมีความสัมพันธ์กัน ฉะนั้น ก็ต้องมีหน้าที่ต่อกันและกัน ถ้าเราจะอยู่กับคน เราก็ต้องรู้หน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อคนอื่น จึงจะอยู่ได้ด้วยความสุข แต่ว่าแค่นั้นมันก็เป็นอย่างต่ำ ถ้าเป็นอย่างสูงขึ้นไปอีกก็ต้องพยายามทำหน้าที่ต่อตัวเรา จึงจะถึงความผาสุกที่สูงส่ง ความผาสุกที่สูงส่งนั้นก็คือการหมดอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น แม้แต่ธรรมะนั้นๆ แต่ทำอย่างไรจึงจะให้คนเขาเชื่อได้

พุทธทาส - เป็นอันว่าอาตมาและอาจารย์คิกฤตย์ยืนยันในข้อเดียวกันว่าธรรมะคือสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้ว เรื่อง “จิตว่าง” จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะอภิปรายในวันนี้ เป็นอันว่าอาจารย์คิกฤตย์ได้ยอมรับแล้วว่า คำว่า “จิตว่าง” นี้ไม่ใช่คำเหลวไหล เป็นยอดสุดของพระพุทธศาสนา เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา ที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติจนไปถึงความเป็นผู้มีจิตว่างนี้ ต่อนี้ไปอาตมาขอให้ข้อคิดอันหนึ่งที่สำคัญมาก เพราะเราชวนกันสนใจพระพุทธศาสนาโดยไม่ประมาทหรือ

โดยเร็ว อาตมาจะให้หลักที่จำได้ง่ายๆ ก่อนว่า “ยิ่งศึกษาพุทธศาสนา จะยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา” โดยเฉพาะก็ชาวต่างประเทศ เพราะคำว่าศาสนานั้น เขาเล็งถึงแต่หลักวิชาหรือหลักทฤษฎี รวมทั้งพิธีรีตอง เราต้องศึกษาโลกหรือศึกษาความทุกข์จึงจะยิ่งรู้พุทธศาสนาพระพุทธเจ้าท่านใช้คำเดียวกัน โลกคือทุกข์ ทุกข์คือโลก หรือชีวิตก็คือโลก พระไตรปิฎกทั้งหมดไม่ว่าจะช่วยให้เข้าใจพุทธศาสนา การที่ชาวต่างประเทศมีความเห็นว่า ศึกษาพระไตรปิฎกให้หมด ทั้งฝ่ายเถรวาท และฝ่ายมหายานแล้วยังถามศึกษาวิชาทั้งหมดเกี่ยวกับประเทศอินเดีย เช่น ศิลปะ วัฒนธรรม ศาสนาของอินเดียทั้งหมด ยิ่งไม่มีทางรู้พุทธศาสนา ยิ่งจะวนเวียนอยู่ในป่ารกป่าพงอะไรอันหนึ่งเท่านั้น ในที่สุดก็เลิกรากันไปเอง เว้นไว้แต่จะศึกษาโลกหรือชีวิตหรือความทุกข์ คือตัวเองในขอบเขตที่ยาวประมาณว่าหนึ่งนี้เท่านั้น เราจึงจะรู้พุทธศาสนาหรือธรรมะ เดี๋ยวนี้เราพากันหลงเรียนพุทธศาสนาโดยเรียนพระไตรปิฎกทั้งหมด เรียนเรื่องของประเทศอินเดียทั้งหมด โดยหวังว่าจะรู้ธรรมะหรือจะรู้พุทธศาสนา อาตมายืนยันว่ายิ่งทำอย่างนั้นยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา ขอให้ศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เนื้อแก่ตัว มองดูเข้าไปในเนื้อในตัวจริงๆ ว่าเราเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่น ในวินาทีที่เราไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เราไม่มีความทุกข์เลย อย่างนี้ยิ่งมองมากเท่าไร ก็จะเข้าใจพุทธศาสนาหรือธรรมะโดยตรงและโดยเร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น เกี่ยวกับความข้อนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์ มีความเห็นอย่างไร?

คึกฤทธิ์ - ถ้าท่านสอนพุทธศาสนาอย่างนี้ กระผมว่าต้องสอนสองคนกับกระผมดีกว่า คือต้องคนไม่ยึดสอนคนไม่ยึดนะครับ ถ้าไปสอนคนที่เขายังยึดเขาจะเข้าใจผิด เพราะ “จิตว่าง” ท่านหมายถึงการไม่มีอุปาทาน แต่คำว่าว่างมันแปลได้กว้างขวางเหลือเกิน มันว่างจากอะไร? ถ้าพูดว่าจิตไม่ยึดก็น่าจะเข้าใจได้ดีกว่า เพราะว่างอาจจะหมายถึงการไม่นึกคิดอะไรเลยก็ได้ คำว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง” ถ้าคนธรรมดาคงเขาได้ยินแล้ว เขาจะว่าเมื่อจิตว่างแล้วเขาจะไปทำอะไรได้ มันต้องมีแนว

อะไรบ้าง ถ้าพูดกับกระผม กระผมก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไรทั้งนั้น เพราะเมื่อท่านพูดไปกระผมก็นึกตามไป แต่ถ้าสอนคนที่ยังมีอะไรๆ อยู่บ้าง หรือคนที่เขาไม่ค่อยจะสนใจแล้ว เห็นจะมีความลำบาก นอกจากนั้น คำพูดเป็นต้นว่า “ยิ่งศึกษาพระพุทธรศาสนา ก็จะไม่รู้จักพระพุทธรศาสนา” นั้น บางคนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเข้าก็ตกใจเสียแล้ว วังหนี่เลย เขาหาว่าท่านพุทธทาสเอาอะไรมาพูดก็ไม่รู้ บาปกรรมแท้ๆ มันเป็นเรื่องที่คนไทยไม่ค่อยจะคุ้นหู อย่างนี้จะต้องไปสอนญี่ปุ่น คือพูดเหมือนพุทธศาสนานิกายเซ็น มันลำบากอีกครับ ขอประทานโทษ กระผมขอกราบเรียนตรงๆ ว่า กระผมชักจะไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรแล้วตอนนี้ ที่ท่านกล่าวว่ายิ่งศึกษาโลกหรือศึกษาความทุกข์มาก ๆ จึงจะยิ่งรู้พระพุทธรศาสนา ข้อนี้กระผมสงสัย คือได้เคยเห็นมามากแล้ว คนที่ศึกษาโลกศึกษาความทุกข์ โดยไม่คำนึงถึงพระพุทธรศาสนาเลยนั้น ส่วนมากมักจะเข้าผิดเตลิดไปใหญ่ทีเดียว กระผมอยากจะขอประทานเสนอว่า คนที่จะศึกษาโลกและความทุกข์ แล้วก็ให้รู้จักโลกและความทุกข์ ตลอดจนรู้จักพระพุทธรศาสนานั้น จะต้องมีความรู้พระพุทธรศาสนา อยู่ในใจบ้าง คืออย่างน้อยก็จะต้องรู้ว่าศึกษาเพื่อให้หมดความยึดมั่นถือมั่น เพื่อให้หมดอุปาทาน ถ้าคนนั้นมี ความยึดถืออยู่ในใจเสียแล้ว เป็นต้นว่าเชื่อว่า มีพระเจ้า ผมว่าเขาศึกษาโลกและศึกษาความทุกข์ให้จนตาย ก็ไม่มีหลุดพ้น ไม่มีวันเข้าใจธรรมะได้ แต่ถ้าศึกษาโลกด้วยทรรคนะของพระพุทธรศาสนา อย่างนั้นก็จะรู้จักโลกยิ่งขึ้น เมื่อรู้จักโลกยิ่งขึ้น รู้จักความทุกข์ยิ่งขึ้นแล้ว เมื่อนั้นก็จะรู้จักพระพุทธรศาสนา กว้างขวางขึ้น ข้อแรกกระผมเห็นด้วยที่ว่า ถ้ามาศึกษาพระพุทธรศาสนาอย่างที่เขาศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ ก็ไม่มีวันจะได้รู้จักพระพุทธรศาสนา ถ้าได้ศึกษา มากขึ้น ก็เพียงได้เป็นเจ้าคุณ ได้พัดยศ ได้เปรียญหลายประโยค แต่ก็ไม่ได้ว่า จะรู้จักพระพุทธรศาสนานัก ข้อหลังที่ว่าศึกษาโลกและความทุกข์นี้ มันต้องมีจิตใจอยู่ในแนวของพระพุทธรศาสนาด้วย ถ้ายึดถือศาสนาอื่นละก็ลำบากแน่ คือถ้าศึกษาโลกโดยหวังว่าโลกนี้จะเป็นความสุข ยิ่งพบทุกข์เท่าไรยิ่งไม่แลเห็นว่าโลกนี้เป็นทุกข์ เมื่อ

เกิดโหม่นัส มันยังเกิดความเคียดแค้น มันยังเกิดความไม่พอใจ แล้วก็ไม่มีวันที่จะหมดทุกข์ได้ มันยังทุกข์มากขึ้นไปอีก ถ้าเรารู้แนวของพระพุทธศาสนาแล้ว ศึกษาโลกในแนวนั้น กระผมว่าบางทีจะดีกว่า ส่วนเรื่องพระไตรปิฎก ที่ว่าศึกษามากไปแล้ว ยังไม่รู้พระพุทธศาสนานั้น กระผมไม่พูดหรอกครับ พูดไปเดี๋ยวคนเขาจะมาด่าผมหยาบๆ คายๆ อีก เพราะเคยถูกด่ามาแล้ว

พุทธทาส - อาตมาพอใจที่ได้พบข้อเท็จจริงดังที่อาจารย์ศีกฤทธิ์ว่า ท่านผู้ฟังทั้งหลายลองพิจารณาข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับพุทธบริษัทชาวไทยนี้เป็นอย่างไร ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการรู้พุทธศาสนา ข้อที่อาตมาว่ายังศึกษาพุทธศาสนายังไม่รู้พระพุทธศาสนานี้หมายความว่า มันยังทำให้ละและหลงโหลในความรู้นิเสธของความรู้ ในความนึกความคิดของการใช้เหตุผลตามหลักปรัชญา ตรรกวิทยา หรืออะไรๆ มากขึ้น พระพุทธศาสนาในที่นี้ เรามีได้หมายถึงความรู้ แต่เราหมายถึงธรรมะแท้ที่ทำให้ลบล้างความยึดมั่นถือมั่น ยิ่งศึกษาพระไตรปิฎกก็ยิ่งสนุก จนคนโบราณยุคหนึ่งเรียกพระไตรปิฎกว่านางฟ้า (วาณี) ทั้งสวดยอะไรสารพัดอย่าง เป็นที่ลุ่มหลงของนักศึกษา สามารถที่จะผูกมัดจิตใจของนักศึกษานี้ให้มัวเมาในนางฟ้านี้ได้ อาตมาได้เคยประสบมาแล้ว ส่วนวิชาเกี่ยวกับประเทศอินเดียที่ฝรั่งเขาว่าจะต้องเรียนก่อนที่จะรู้จักพุทธศาสนานั้น อาตมาเห็นว่ายังไม่ทันใหญ่ ไม่เข้ามามีจุดศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา โดยเขาเข้าใจว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของอินเดียศาสนาหนึ่ง อาตมาขอยืนยันว่ายังไม่ทันหวั่น โดยเฉพาะคนที่ยังไม่รู้จักพุทธศาสนาเลย ถ้าอยากจะทำรู้พุทธศาสนาให้เร็วๆ ก็ต้องทำตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนไว้ อย่างที่เรียกว่าทำวิปัสสนา แต่ขอให้ทำวิปัสสนาจริงๆ อย่าให้เป็นวิปัสสนาที่เป็นอะไรต่ออะไรออกไปเสียแล้ว ก็รู้กันอยู่ดีแล้วว่ามันให้ผลอย่างไร เดียวนี้ก็ปรากฏผลมากขึ้น กลายเป็นเมฆหมอกปิดบังพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เขาควรลองทำตามที่พระพุทธเจ้าสอน โดยควบคุมพฤติกรรมของจิตไว้ในขณะที่ตาได้เห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้ดม

กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสเหล่านี้เป็นต้น ให้เป็นไปในทางของสติปัญญา อย่าให้เผลอเอียงไปในทางของกิเลสตัณหา อุปาทาน อย่างนี้ไม่ก็ชั่วโม่งหรือไม่ก็วันไม่ก็เดือน ก็จะเข้าถึงธรรมะ ตัวพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าท่านมีให้ ขออภัยต้องใช้คำอย่างนี้ ไม่ใช่ธรรมะหรือพระพุทธศาสนาที่เขียนเพิ่มเติมกันขึ้นมาเรื่อยๆ โดยพระอรรถกถาจารย์ในระยะหลังๆ ซึ่งกลายเป็นพระไตรปิฎก หรือเป็นคัมภีร์อะไรๆ ทำนองนี้

ฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่า พวกชาวต่างประเทศจะเรียนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายาน หรือศึกษาวิชาเกี่ยวกับอินเดียหมดแล้ว เขาจะรู้จักพุทธศาสนาแล้วจะมาสอนเราอย่างนี้ ไม่ต้องห่วง ถ้ายังหลงอยู่ในสวนดอกไม้ที่กว้างขวางอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีวันจะพบหัวใจของธรรมะหรือของพระพุทธศาสนา ขอให้เข้าใจว่า “ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนา ยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา” นั้น มีความหมายอย่างนี้ แล้วข้อที่ว่าให้ดูที่ตัวทุกข์หรือโลกหรือชีวิตนี้ เรามีความหมายเฉพาะ พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่าโลกกับคำว่าทุกข์นี้แทนกัน หมายถึง ปัญหาต่างๆ ที่มันเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ตัวโลกแท้ๆ นั้นมันไม่เป็นทุกข์เป็นสุข แต่ทว่าเมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่นในโลกนั้น ในลักษณะว่าตัวเราหรือของเราแล้ว โลกนี้จะเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที โลกนี้จะหมายถึงอะไรๆ ก็ได้ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง หมายถึงเกียรติยศชื่อเสียง ทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ในวงแคบๆ อย่างนี้ก็ได้ ยึดมั่นเมื่อไรก็มีความทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดมั่นเมื่อไรไม่มีความทุกข์เมื่อนั้น แต่ไปเรียนในเวลาอื่นไม่ได้ นอกจากเรียนเอาเวลาที่มีความทุกข์เท่านั้น มันต้องใช้เวลามีความทุกข์นั้นแหละเป็นวินาทีทอง เป็นนาทีเพชร ที่วิเศษสุดที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา ดูความทุกข์นี้เป็นอย่างไร มาจากอะไร และความตรงกันข้ามของมันคืออะไร แล้ววิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความตรงกันข้ามนั้นปฏิบัติอย่างไร (อริยสัจ ๔ ประการ) นี่เป็นหลักในพระพุทธศาสนา ยิ่งมองดูในตัวในความทุกข์ ดูพฤติกรรมของจิตที่เต็มไปด้วยตัณหาอุปาทานนั้นแหละ คือตัวที่จะต้องมองให้เห็นชัด

และทำความเข้าใจ นี่เรียกว่า “ยิ่งดูทุกข์ ก็ยิ่งจะรู้จักทุกข์ และธรรมชาติของพระพุทธศาสนา” ขอให้ถือว่าทุกข์มีความหมายอย่างนี้ เป็นความหมายบัญญัติไว้เฉพาะทุกข์ต่อเมื่อยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วก็ไม่มีความเป็นทุกข์ ความเกิดแก่เจ็บตายก็เหมือนกัน ถ้าไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นแล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้เพราะฉะนั้น ถ้าเราได้ยินบทสวดที่ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์นั้น อย่าได้ทักท้วงเอาทันทีว่า การเกิดแก่เจ็บตายนี้เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ตอนท้ายว่า เบญจจันทรที่ถูกยึดมั่นถือมั่นต่างหากที่เป็นตัวทุกข์ ความทุกข์หรือโลกนี้ถ้าไม่ถูกยึดมั่น แล้วไม่เป็นทุกข์ พอยึดมั่นเมื่อไรก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น ดูกันแต่ในแง่นี้ ทุกคราวที่มันจะเกิดความยึดมั่นถือมั่น คือทุกคราวที่ตากระทบรูป หูกระทบเสียง ฯลฯ ไปตามลำดับ นี่เป็นวิธีเฉพาะสำหรับศึกษาพระพุทธศาสนา และจะเข้าใจธรรมะเร็วที่สุด จึงขอให้ศึกษาที่ความทุกข์ในลักษณะเช่นนี้ ในวิธีอย่างนี้ ในความหมายอย่างนี้ จะยิ่งรู้พระพุทธศาสนาโดยเร็วที่สุด ขอให้ชักชวนกันศึกษาพระพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ และช่วยกันบอกกล่าวเพื่อนฝูงที่ไม่รู้จักพระพุทธศาสนาหรือเป็นชาวต่างประเทศว่า ถ้าอยากรู้พระพุทธศาสนาโดยตรงและโดยเร็วแล้ว ก็ขอให้ทำอย่างนี้ พระไตรปิฎกหรือวิชาที่เกี่ยวกับประเทศอินเดียยังช่วยไม่ได้ จึงสรุปว่า ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนา ยิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนา ยิ่งศึกษาโลกหรือความทุกข์ในลักษณะที่กำลังกล่าวนี้ จึงจะรู้พระพุทธศาสนา และจะมีทางชนะทุกข์ได้ เป็นอันว่าเราใกล้เข้ามาในหัวข้อที่ว่า “จะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้อย่างไร” คำว่าศาสนานี้เราใช้กันพื้นเพือ สมัยพุทธกาลท่านใช้คำว่าธรรมะ แต่มาถึงสมัยเราปัจจุบันนี้ เราใช้คำว่าศาสนา ถ้าให้ถูกแล้วก็ต้องเล็งถึงสิ่งเดียวกัน แต่เดี๋ยวนี้ความหมายของศาสนามันเจ่ออกไปมาก ทำให้เกิดความลำบากขึ้น

ที่นี้เราก็มารู้ถึงสิ่งที่เรียกว่าหัวใจของธรรมะ หรือจะเรียกว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาก็ได้ คำๆ นี้เรากำลังค้นขึ้นเอง คิดขึ้นเองในเมืองไทย เพราะว่าในสมัยพุทธกาล

นั้น พุทธศาสนาเป็นหัวใจล้วนๆ อยู่แล้ว แต่พอมาถึงยุคนี้ เนื้อหนังกระดูกที่เปลือกมันงอกมากออกไปจนไม่รู้หัวใจของธรรมะนี้มันอยู่ที่ไหน เราจึงต้องพิจารณากันเสียใหม่ว่าอะไรเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปในวงของพุทธบริษัท ถ้าถามว่าอะไรเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ส่วนมากตอบกันว่าพระโอวาทปาฏิโมกข์ คือที่สอนว่าอย่าทำชั่วทุกอย่าง จงทำความดีทุกอย่าง และทำจิตให้บริสุทธิ์สิ้นเชิงนี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา บางคนก็ว่าคำของพระอัสสชิ ที่ถูกจารึกในแผ่นอิฐทั้งในอินเดียและเมืองไทย มากที่สุดเช่นในนครปฐมนี่ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือมีเรื่องอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ๆ มีคนถามพระอัสสชิว่าธรรมะของพระสมณะโคตมนี้อย่างไร พระอัสสชิท่านตอบว่า “สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิดพระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ” บางคนก็บอกว่าอริยสัจสี่ประการเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือเรื่องทุกข์ เรื่องที่มาของความทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ถึงสภาพที่จะไม่มีความทุกข์

ส่วนอาตมานั้นขอเอาพุทธภาษิตอันหนึ่ง คือเมื่อมีผู้ไปถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนทั้งหมดทั้งสิ้นสรุปให้เป็นประโยคสั้นๆ ประโยคเดียวจะได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ กล่าวคือ “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” นี่คือนิยามของพระพุทธศาสนา ถ้าได้ยินข้อนี้ก็ว่าได้ยินทั้งหมด ถ้าปฏิบัติข้อนี้ก็ปฏิบัติทั้งหมด ถ้าได้รับผลจากข้อนี้ก็ได้รับผลทั้งหมด ที่นี้เราจะพิจารณาว่าหลักอันไหนควรจะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่ว่าอย่าทำชั่วให้ทำแต่ความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น ก็ถูกเหมือนกัน แต่ยังมีได้บอกว่าการทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นทำอย่างไร ส่วนคาถาพระอัสสชิที่ว่า สิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตท่านชี้เหตุที่เป็นแดนเกิดของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งเรื่องความดับและวิธีทำความดับของสิ่งเหล่านั้น นี่หมายถึงทุกข์ ทุกข์นี้ย่อมมีเหตุ แล้วความดับของมันก็

มีอยู่ นี่ก็ยังไม่ปรากฏชัดว่าแสดงอย่างไร มันจึงเป็นเพียงแง่หนึ่งที่บอกว่าเราจะต้องถือเหตุผลกันแล้ว จะต้องดับที่เหตุจึงจะดับผลได้ทำนองนี้ ส่วนเรื่องอริยสัจนั้น ต้องศึกษาถึงสี่เรื่อง แต่ละเรื่องก็กว้างขวาง อาตมาจึงไม่ชอบที่จะถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะว่าเรื่องมันมาก จึงติดใจอย่างยิ่งในพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” อาตมาเห็นว่านี่แหละเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยเหตุที่ว่าเมื่อเราพิจารณาอยู่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น มันก็พอแล้ว การไม่ยึดมั่นถือมั่นก็คือการไม่ไปสำคัญผิดว่านั่นเป็นตัวเราหรือของเรา เมื่อไม่ยึดมั่นว่าอะไรเป็นตัวเราหรือของเราแล้ว อะไรๆ มีหมดเองอย่างทีพระพุทธเจ้าท่านว่า คือศีลจะมีเอง สมาธิจะมีเอง ปัญญาจะมีเองด้วยการไม่มีการยึดมั่นถือมั่น คนเราขาดศีลเพราะไปยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีสมาธิก็ไปยึดมั่นถือมั่นอะไรเข้า ไม่มีปัญญา ใจที่สวดก็เพราะยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่ง ฉะนั้นจึงให้ทำแต่เพียงอย่างเดียว เรียนก็เรียนอย่างเดียว ปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างเดียว ได้ผลมาก็จากสิ่งๆ เดียวนี้ คือระมัดระวังจิตใจในขณะที่ได้ยินเสียงดกกลิ้งลิ้มรสประจำวัน อย่าให้กระแสนจิตเป็นไปในทางยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งใดเป็นตัวเราหรือของเรา แล้วจิตที่ไม่ยึดมั่นนี้ จะเป็นจิตที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา และสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ในขณะที่จิตว่างเท่านั้นแหละ คนเราจะมีสติปัญญาและมีสัมปชัญญะ ในขณะที่จิตวุ่นเรามีตัณหาอุปาทาน นี่เป็นของตรงกันข้ามเสมอ จิตว่างก็หมายถึงจิตไม่มีอุปาทาน ไม่มีความเห็นแก่ตัว แต่แจ่มใสเยือกเย็นอยู่ด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ นี่คือการที่เรียกว่าจิตว่างตามหลักของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงถือว่าหัวใจข้อเดียวล้วนๆ ของพระพุทธศาสนาก็คือ การทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา นี่คือการข้อความที่พระพุทธองค์ท่านสรุปว่าเป็นคำสอนทั้งหมดของพระองค์ ซึ่งเราเรียกกันว่าหนมดพระไตรปิฎก ที่พูดมาทั้งหมดนี้ ก็เพื่อจะชี้ว่าอะไรเป็นหัวใจของธรรมะ ในคำสั้นๆ หรือประโยคสั้นๆ ที่จะเข้าใจได้ทันทีแก่มหาชนทั่วไปที่ไม่ต้องการศึกษามากๆ ได้มรรคผลนิพพานก็

เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง การที่เรามีหลักของการปฏิบัติธรรมในประโยคสั้นๆ อย่างนี้ จะเป็นทีที่เพียงพอเหมาะสมแก่สังคมในยุคปัจจุบันนี้หรืออย่างไร ขออาจารย์คึกฤทธิ์ ได้วินิจฉัย

คึกฤทธิ์ - ฟังท่านอภิปรายกระผมก็เข้าใจครับ แต่จะถือว่ามันง่ายอย่างได้เท่าว่านั่นมันยังไม่ง่าย คือจะไปอธิบายให้ลูกเด็กเล็กแดงหรือชาวบ้านฟังเห็นจะลำบาก เพียงแต่คำถาของพระอัสสชิ ก็อธิบายกันหลายวันทีเดียว ผมเคยอธิบายมาแล้ว ไม่ใช่เข้าใจง่ายๆ เลย คือถ้าเป็นคนไม่ยึดแล้วก็เข้าใจง่ายเหลือเกิน ที่นี้คนไม่ยึดจะไปพูดกับคนที่เขายึดนี้ มันลำบากจริงๆ กระผมก็ตรองไม่เห็นเหมือนกัน ความจริงกระผมก็เข้าใจ เพราะถ้าจับธรรมะข้อนี้เพียงข้อเดียวก็หมดอุปาทานได้ แต่ตามความจริงนั้น ธรรมะของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ถ้ามีปัญหาจะพิจารณาไปในทางตัดอุปาทาน ก็ได้ทุกข้อ แต่ถ้าจะยึดเพียงข้อเดียวเพื่อความง่ายความสะดวก ก็พอจะได้การพิจารณาโลกพิจารณาทุกข้ออย่างไรก็ตาม ถ้าไม่รู้จักรู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็จะไม่รอด จะไม่รู้จักรู้โลกจริงๆ ผมพบคนมากมายที่เขาเกิดในศาสนาอื่น ไม่รู้จักพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เขาเป็นคนที่มีสัจจะอย่างอื่น พูดกันอย่างไรเขาก็ไม่รู้เรื่อง เมื่อเขามาศึกษาพระพุทธศาสนา สัจจะเก่าของเขา อุปาทานเก่าของเขาก็ยังแผ่อยู่อย่างดีที่สุดเขาก็นับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้เป็นเจ้า เขาก็เห็นว่าพระสงฆ์เป็นผู้ติดต่อระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับมนุษย์ ไม่ใช่ผู้ที่พยายามจะหลีกจากโลก มันเป็นเรื่องยาก กระผมยอมรับตรงๆ ว่าถ้าไม่มีใครมาสอนก่อน ก็คงจะมองอะไรไม่ออก ทุกวันนี้ที่มองเห็นโลกเข้าใจโลก รู้ความทุกข์ ก็เพราะมีศรัทธาเป็นเบื้องต้นว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบตรัสรู้ความจริง แล้วก็พยายามศึกษาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร และพยายามมองโลกในทรรศนะนั้นไม่เคยถามว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิดหรือถูก ไม่เคยถามตัวเองว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้จริงหรือเปล่า เชื่อเสียก่อนในเบื้องต้น คือมีศรัทธาอย่างที่ท่านสอนให้มีศรัทธา แล้วทำความเข้าใจ

ในศาสนาพุทธ คือไม่พยายามคิดอะไรให้มันวอกออกไป นอกพุทธศาสนา จะว่าเป็นอุปาทานมันก็เป็น การมานั่ง พุดกันที่นี้ก็มีอุปาทานกันอยู่ คือมีอุปาทานในพระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์ ซึ่งก็คงไม่บาปไม่กรรมอะไรนัก พระไตรปิฎกก็เช่นเดียวกัน มันมีวิธีศึกษาหลายทาง แล้วแต่ที่เราจะศึกษาพระไตรปิฎกในฐานะอะไร ถ้าศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดี มันก็คิดได้ เพราะเหตุว่าพระไตรปิฎกเป็นหนังสือไพเราะจริงๆ ในทางวรรณคดีสูง ถ้าจะศึกษาในทางเหตุผล พระไตรปิฎกก็มีสาระมีเหตุผลมากมายเหลือเกิน ถ้าศึกษาในทางอักษรศาสตร์ ก็เป็นภาษาโบราณที่น่าสนใจ พระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องที่หึงไม่ได้อีกนั้นแหละ จะลืมเสียเลยก็ได้ ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่เราเรารู้กันอยู่ทุกวันนี้ก็มาจากพระไตรปิฎก จริงอยู่พระไตรปิฎกอาจมีสิ่งที่ไม่ดี แต่ของที่เรารู้ว่าถูกก็อยู่ในพระไตรปิฎกนั่นเอง แล้วใครจะเป็นคนชี้ว่าพระไตรปิฎกหน้าไหนถูกหน้าไหนผิด ถ้ารับก็ต้องรับทั้งเล่ม ถ้าไม่รับก็ไม่รับเลย แต่ถ้าไม่รับเลยของดีที่อยู่ในนั้นเราก็จะไม่มีการผิดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อย่างที่ได้หักกรุ่นว่ามานั้นก็ถูกทุกประการ กระผมไม่เถียงเลย แต่ว่าขั้นแรกเห็นจะต้องให้มีศรัทธาก่อน คือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะก่อน เชื่อก่อนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบ แล้วก็เชื่อกับว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เหล่านั้น เป็นความจริงที่เชื่อถือได้ทุกประการ เพราะไม่เชื่ออย่างนั้นแล้ว กระผมคิดว่าไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะได้ มีแต่จะทุกข์ มีแต่จะยึด จะดิ้นรน ขวนขวายอย่างไม่มีมีการสิ้นสุด คนที่จะตรัสรู้ได้โดยไม่คำนึงถึงพระพุทธศาสนา คนที่จะรู้โลกรู้ทุกข์ได้ด้วยตนเองโดยไม่รู้จักพระพุทธศาสนามาก่อนเลยนั้นก็คงมีคนๆเดียวเท่านั้น คือพระพุทธเจ้า คนอื่นทำไม่ได้ คนอื่นต้องไปตามแนวที่พระองค์ได้วางไว้ กระผมเชื่ออย่างนี้จะผิดถูกอย่างไร ก็ขอกราบเรียนถามได้เท่าด้วย

พุทธทาส - อาตมาเข้าใจแล้วว่าที่เรายังเข้าใจไขว่กันอยู่นั้นคืออะไร ที่ว่าหัวใจของพระพุทธศาสนา คือหลักพุทธภาษิตข้อที่กล่าวแล้วนั้น หมายความว่าเราจะเลือกเอา

หลักที่มีประโยชน์ที่สุด หรือว่าครอบคลุมความหมายทั้งหมดไว้มาถือเป็นหลัก แม้แต่สำหรับจะเชื่อ จริงอยู่เราต้องอาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน แต่อาตมาก็บอกว่าเพื่อจะประหยัดเวลาแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ ความเชื่อ นั้นเอามารวมหมดทุ่มเทไปที่หัวใจของพุทธศาสนา แล้วจะเป็นความเชื่อที่ถูกต้องที่สุดกว้างขวางที่สุดสมบูรณ์ที่สุด เพราะได้รวมพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ศีลสมาธิปัญญา หรืออะไรทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเอาไว้ในประโยคนี้นี้ ข้อนี้หมายความว่า พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง นั้น ก็คือภาวะหรือบุคคลที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น หัวใจของพระพุทธเจ้าก็คือภาวะที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะท่านตรัสรู้และทำลายความยึดมั่นถือมั่น พระพุทธเจ้าองค์แท้คือภาวะแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วนร่างกายนั้นเหมือนกับบุคคลทั่วไป หัวใจของพระธรรมนั้นก็คือภาวะของความไม่ยึดมั่นถือมั่น พระธรรมในส่วนปฏิบัติก็ให้ปฏิบัติในลักษณะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น และพระธรรมในส่วนปฏิเวธคือผลที่ได้รับ ก็ขอให้เป็นมรรคผลนิพพาน คือการทำลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้จนหมดจนสิ้นเชิง ฉะนั้น เรามุ่งจุดลงไปที่การทำลายความยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละคือเราได้รวมเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง มาฝังไว้ในจิตใจ เราอย่างถูกต้อง เรามีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง โดยความเชื่อก็ตาม โดยการกระทำก็ตาม ได้ด้วยลักษณะอย่างนี้ เป็นอันว่าเราไม่ต้องนับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่เป็นเพียงวัตถุ เป็นเพียงเสียง เป็นเพียงสิ่งของ ซึ่งเป็นการเนิ่นนานเสียเวลา ทำลายเวลาของเราให้เปลืองไป แม้ว่าเราจะต้องผ่านวัตถุเหล่านั้นก่อน ก็ให้ผ่านไปโดยเร็ว ไปยังจุดที่เป็นองค์จริงของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ คือภาวะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็จะมีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ในตัวเราจริงๆ แล้วก็เชื่อได้จริง เชื่อได้ด้วยตนเอง โดยไม่เชื่อตามผู้อื่น เห็นความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นภาวะแห่งความทุกข์ เห็นว่าการทำลายความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นทางดับทุกข์เท่านั้น แล้วศีลสมาธิปัญญาก็มีครบถ้วนอยู่ในตัวเอง การขาดศีล ก็เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นใน

ของรักในของไม่รัก แล้วก็ทำไปตามอำนาจแห่งความรัก หรือความไม่รัก สมมติฟังชานเลือนลอยเป็นนิวรรณต่าง ๆ นานา ก็เพราะการยึดมั่นถือมั่น ถ้ามองเห็นว่าสิ่งทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น จิตก็จะสงบลงไปเอง การเพ่ง พิจารณาอยู่เสมอว่าไม่มีสิ่งอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ ๆ คือตัวปัญญาสูงสุดที่พระพุทธเจ้าประสงค์ให้เรา มี ฉะนั้น เราจึงมีศีลสมาธิปัญญาครบถ้วนบริบูรณ์ตามความต้องการของพุทธศาสนาด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น

ถ้าจะพูดถึงตัวพระไตรปิฎก เราก็เห็นได้ชัดว่า พระไตรปิฎกทุกคำพูด มุ่งไปยังการทำลายความยึดมั่น ถือมั่นทั้งนั้น แม้ในเรื่องอริยสัจสี่ประการ ก็เห็นได้ชัดว่า ความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือผลของการยึดมั่น ถือมั่น นี่เราก็ได้อริยสัจสองข้อเต็ม ๆ แล้ว จะมองเห็น ชัดต่อไปว่า เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นคือไม่มีตัวตน นั้นแหละคือนิโรธ กล่าวคือความดับทุกข์ การกระทำ ทุกอย่างทุกประการที่เป็นไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น ก็คือตัวมรรค แม้ท่านจะจำแนกไว้แปดองค์ มันก็ล้วนแต่ มุ่งหมายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ความ สำคัญผิดอย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเรา หรือของเราเสมอ ก็ขอให้เอาข้อแรกคือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบความ เข้าใจถูกต้อง) นั้นเป็นหลักใหญ่ มันต้องเห็นว่าสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียก่อน จึงจะเป็นสัมมา-ทิฐิที่สมบูรณ์ ต่อนั้นไปก็จะต้องในเรื่องต่าง ๆ ต่อไป เอง จนครบแปดองค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสัมมาทิฐิต้อง มาก่อน คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา จึงมีอริยสัจ อีกสองข้อครบเป็นสี่ และเป็นอริยสัจที่รวมอยู่ในคำ ๆ เดียวคือ “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” ฉะนั้น ศรัทธา ในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี จะปฏิบัติศีลสมาธิ ปัญญาที่ดี การปฏิบัติอื่น ๆ ทั้งหมดก็ตาม ล้วนแต่ขยาย ออกไปจากส่วนนี้ บริยัติหรือพระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องนี้ แต่เป็นคำบรรยายในลักษณะที่ไพเราะกว้างขวางที่สุด ฉะนั้นจึงขอให้พวกเราที่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะโดยเร็ว จงเล็งถึงหลักนี้ไว้ในฐานะที่เป็นหัวใจของธรรมะ อาตมา

เห็นด้วยกับอาจารย์คึกฤทธิ์ว่ามันยากหรือมันลึกซึ่งแก่ คนทั่วไป แต่ว่าถ้าเราไม่ยอมแพ้ และหาหนทางจนสุด ความสามารถของเรา ก็จะต้องมีหนทางที่สะดวกที่ทำได้ และเหมาะสำหรับคนทั่วไปที่จะประพฤติปฏิบัติให้ตรงจุด แล้วเขาก็จะได้พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ได้อริยสัจ พร้อมกันไปนคราวเดียวโดยไม่รู้สีกตัว ฉะนั้นขอให้ สนใจเป็นพิเศษ ในประโยคที่ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ ควรยึดมั่นถือมั่น” ถ้ายังเห็นว่ามันยาวไปก็พูดได้สั้น ๆ ว่า “จิตว่าง” (สุญญตา) นี่แหละคือหัวใจของธรรมะ หรือ หัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะการหมดการยึดมั่นถือ มั่นนี้เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา

อาตมามีระบบปฏิบัติอันหนึ่ง ซึ่งเตรียมขึ้นสำหรับ คนทั่ว ๆ ไปจะเข้าใจได้ปฏิบัติได้ อาตมาได้เผชิญกับ ปัญหาเรื่องการอธิบายคำว่า “จิตว่าง” (สุญญตา) นี้ มามาก หลายปีแล้ว และก็ได้พบ路子ที่จะอธิบายเพิ่มขึ้น เสมอ ๆ จึงมีมานะพยายามที่จะอธิบายให้ลุล่วงไปให้จน ได้ เพื่อประหยัดเวลาของเพื่อนมนุษย์ให้เข้าใจพุทธ-ศาสนาได้อย่างรวดเร็วถูกต้อง และสมบูรณ์จริง ๆ เพราะ เขาหาว่ากล่าวคำที่เข้าใจไม่ได้มานานแล้ว จึงขอให้ระวาง ฟังให้ดี ระบบนี้มีหัวข้อปฏิบัติคือว่า ให้ทำงานด้วยจิตว่าง ให้ทำงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วย ความว่าง ส่วนความตายนั้นไม่มีไปเสียตั้งแต่ที่แรกแล้ว

ที่เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่างนั้น ก็คือเราทำงาน ตามหน้าที่ของเราทุกอย่างทุกประการด้วยจิต ที่ไม่มี ความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้สึกที่โน้มไปในทางที่มีตัวเรา หรือของเรา และไม่มีความรู้สึกที่จะยึดมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ไว้ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา อย่างนี้เรียกว่าทำงานด้วย จิตว่าง ว่างจากอะไร? ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือ ของเรา ว่างจากความคิดเห็นแก่ตัวเอง เพราะตัวเรานั้น มันไม่ใช่เป็นตัวเราจริง มันเป็นเพียงมายา แต่อย่าดูถูก สิ่งที่เป็นเพียงมายา สิ่งที่เป็นมายานั้นก็คือความรู้สึก ดูเหมือนว่ามีตัวตน เป็นสิ่งเป็นก้อน เป็นอะไรจริง ๆ แต่ ที่จริงนั้นเป็นเพียงมายาหรือเป็นเพียงความรู้สึกยึดมั่น ถือมั่น สำคัญผิด เป็นอวิชชา มีลักษณะเป็นอุปาทาน

เพราะความยึดมั่นถือมั่น เราต้องทำงานด้วยจิตที่มีความรู้สึกไม่เห็นแก่ตัวอย่างนี้ จึงจะเรียกว่าทำงานด้วยจิตว่าง แต่ในขณะเดียวกันนั้น จิตว่างนี้ ก็เต็มไปด้วยสติสัมปชัญญะและสติปัญญา ขอให้แยกออกเป็นสองคำ คือคำหนึ่งเป็นสติสัมปชัญญะและอีกคำหนึ่งก็คือปัญญา สองคำนี้เป็นเกลือกกัน สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดในการกระทำ นี่เป็นตัวอย่างของหลักปฏิบัติ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สติเท่านั้นที่จะช่วยให้รอดได้ สติสัมปชัญญะและสติปัญญาอยู่รวมกับอุपाทานไม่ได้ มีในขณะเดียวกันไม่ได้ แม้ว่าจิตของเราจะเปลี่ยนแปลงเดี๋ยวเป็นอย่างนั้นเดี๋ยวเป็นอย่างนี้ แต่มันก็มีอยู่ขณะเดียวกันไม่ได้ ถ้ามีอุपाทานก็ไม่มีสติปัญญา ถ้ามีสติสัมปชัญญะมีสติปัญญาก็ไม่มีอุपाทาน ขณะที่จิตว่างจากอุपाทาน ในขณะนั้นจิตก็จะเต็มไปด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ เราจะทำตามหน้าที่ไหนก็ตาม ถ้ามีความรู้สึกปราศจากตัวเราหรือของเรา กล่าวคือไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้ว อย่างนี้เรียกว่า “จิตว่าง” (สูญญตา) แต่คนส่วนมากไม่เข้าใจอย่างนี้ เขาเข้าใจว่าจิตว่างก็คือจิตที่ไม่มีอะไร เหมือนอย่างท่อนไม้บ้าง หรือว่าทำอะไรไปเหมือนอย่างคนละเมอ อย่างนี้มันไม่ใช่ คำว่า “ว่าง” มันมีหลายความหมาย คำว่า ว่าง หรือ สูญญ นี้ ที่เป็นมิจาติญฐิ ก็มี เป็นสัมมาทิฏฐิก็มี แต่ถ้าเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ต้องมีความหมายว่า ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเราซึ่งเป็นการเข้าใจผิดเพราะอุपाทาน ถ้าไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้วจะเรียกว่าอะไร มันก็ต้องเรียกว่าว่างจากตัวเรา แต่ในขณะที่ว่างจากตัวเรา มันก็คือเรื่องของสติปัญญา ธรรมะอย่างหนึ่งที่พวกพุทธศาสนิกายเซ็นเขาอบรมวัดเอาไว้ พุทธะคือความว่าง ธรรมะคือความว่าง เขาหมายถึง “ว่าง” อย่างนี้ เมื่อใดว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นก็เป็นพุทธะ เป็นธรรมะที่พึงประสงค์ นี่เป็นหลักพระพุทธศาสนาที่ใช้ได้ ในฝ่ายนิคายเซ็นก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในฝ่ายเถรวาท “ว่าง” นี้ หมายความว่าว่างจากความรู้สึกเห็นแก่ตัวทุกชนิด เมื่อจะทำงาน การงานก็จะดี ขอยกตัวอย่างเช่นชวมนา

ทำนาด้วยจิตว่าง หมายความว่าไถนาอยู่กลางแดดเหงื่อไหลไคลย้อย แต่จิตใจของเขาว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามีอะไรเป็นของตน เขาก็ร้องเพลงพลางไถนาไปพลางอย่างนี้เรียกว่าทำนาด้วย “จิตว่าง” มันเลยเพลิดเพลินในการไถนา ถ้าเห็นเป็นการปฏิบัติธรรมะไปในตัวด้วยยิ่งสนุกใหญ่ จิตก็ยิ่งว่างใหญ่ จึงทำนาด้วยความสบายใจ ไม่ได้คิดน้อมไปในทางว่าไปขโมยดีกว่ารวยเร็วกว่าอย่างนี้เป็นต้น หรือว่าคนแจวเรือจ้างกลางแดดกลางฝนทวนลมทวนน้ำ ถ้า “จิตว่าง” ซึ่งหมายความว่าไม่มีความคิดนึกที่น้อมไปในทางที่เกี่ยวกับตัวเขาหรือของเรา เช่นเขาเป็นคนจน เขาเป็นคนรวย มีแต่ความสำนึกว่านี่เป็นงานของเขา หรือแม้แต่นึกว่าเป็นผลกรรมของเขาก็ยังได้ อย่าให้เลยไปถึงว่าต้องตำหนิต่ำใจ แล้วการแจวเรือจ้างก็ไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นนรกหมกไหม้อยู่ในใจ กลับสนุกสนานขึ้นบาน ร้องเพลงไปพลางแจวเรือไปพลางกรรมกรอย่างอื่นก็เหมือนกัน ต้องมีหลักอย่างนี้จึงจะเรียกว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง” แม้เรื่องการยิงปืนให้แม่น หรือขว้างให้แม่น เขาก็ต้องเตรียมจิตให้ว่าง ถ้าจิตเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัวจิต เช่นจะยิงให้ถูกเพื่อให้ได้รับเกียรติได้รับรางวัล ถ้ายังคิดคนจะฮากันอย่างนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะยิงได้แม่นยำ เขาต้องสำรวจจิตและขจัดความเห็นแก่ตัวจิตนี้ออกไปให้หมด เหลือแต่สติสัมปชัญญะกับสติปัญญาอย่างที่ว่า แล้วจะขว้างแม่นหรือยิงแม่นเป็นอัตโนมัติไปในตัวอย่างปาฏิหาริย์ เพราะทำไปด้วยจิตว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวเขาหรือของเขา ถ้ามีความรู้สึกเห็นแก่ตัวจิตแล้ว ใจมันเกิดสั่น แล้วก็สั่นมาถึงกาย มือมันก็สั่น ถึงแม้จะเรียนจะเขียนคำทดสอบไล่ ก็ต้องเตรียมให้จิตว่าง ลืมเรื่องเกี่ยวกับตัวตนหมดให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญา แล้วการทดสอบก็จะทำได้ดีผิดธรรมดา อย่างนี้เรียกว่าสอบไล่ด้วย “จิตว่าง” จริงอยู่เด็ก ๆ หวังสอบไล่เพื่อเอาผล ย่อมมีความเห็นแก่ตัว แต่ในขณะที่เขียนสอบนั้นไม่ควรจะมีความนึกคิดอย่างนั้น ให้มีแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญา ซึ่งเรียกว่า “ความว่าง” แล้ว เขาอาจสอบไล่ได้ดีกว่าธรรมดาเรียนก็เก่ง จำได้เก่ง ตัดสินใจเก่ง แม้แต่เรื่องที่จะต้อง

ทะเลาะวิวาทกันถึงโรงถึงศาลก็ควรทำกันไปด้วย “จิตว่าง” เพราะถ้าทำด้วย “จิตวุ่น” แล้ว จะมีผิดมีว จะเสียเปรียบเขา ถ้ามี “จิตว่าง” แล้ว จะพบลู่ทางที่ดี จะรอบคอบและจะเป็นฝ่ายได้เปรียบ

แม้การร้องเพลงบางประเภทก็เป็นไปแบบ “จิตว่าง” ได้ คือไม่ได้เป็นไปแบบ “จิตวุ่น” ฉะนั้น คนตรีบริสุทธิ ไม่มีคำร้องอะไร เช่นผิวปากเล่นอย่างนี้ ก็ยังเป็น “จิตว่าง” อยู่ ถึงแม้เราจะร้องเพลง ถ้าปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือของตน นี่ก็ยังไม่ร้องเพลงด้วย “จิตว่าง” ยิ่งกว่านั้นดนตรีบางชนิดที่บริสุทธิ ยังจะช่วยให้ “จิตว่าง” คลายความหมกมุ่น กังวลใจ ความวุ่น ค่อยๆ จางออกๆ จนเป็นจิตว่างได้ในที่สุด ฉะนั้น การร้องเพลงหรือการผิวปากนั้น อย่าได้เข้าใจว่าเป็นเรื่องของกิเลสตัณหาไปหมด บางครั้งกลับจะเป็นอุบายอันหนึ่งที่จะทำให้จิตว่าง แล้วเราก็จะตั้งตัวได้ แต่ถ้าร้องเพลงด้วยกิเลสตัณหา มันก็ต้องเป็นเรื่องจิตวุ่นแน่ๆ ยิ่งมีความมุ่งหมายไปในทางเพศด้วยแล้ว มันก็ยิ่งไปกันใหญ่ อย่าเหมารวมว่าการร้องเพลงหรือดนตรีจะทำให้จิตว่างไปหมด ศิลปะบริสุทธินั้นมีคุณสมบัติสนับสนุนความมีจิตว่าง ส่วนศิลปะไม่บริสุทธินั้นย่อมจะสนับสนุนกิเลสตัณหาแน่นอน ฉะนั้นอย่าได้โทษศิลปะหรือยกย่องศิลปะไปโดยส่วนเดียว ต้องแยกไปว่ามันเป็นศิลปะที่ทำให้ “จิตว่าง” หรือ “จิตวุ่น” ฉะนั้น อย่าไปว่าเมื่อเห็นใครเขาร้องเพลงฟังเพลง หรือผิวปาก โดยเห็นว่าเป็นกิเลสตัณหาไปเสียหมด ต้องดูจิตใจของเขาว่ากำลังเป็นไปอย่างไร ฉะนั้น ผู้ใดใจวุ่น เพราะกำลังโกรธใคร จะผิวปากหรือร้องเพลงให้นายความตึงเครียด ก็ยังเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามหลักนี้

ที่ว่า “ทำงานให้มีความว่าง” นั้น ท่านผู้ฟังคงจะจนแน่นนอน ไม่ได้ทำงานให้ตัวเองหรือเขาเอง ไม่ได้ทำงานให้ครอบครัว ไม่ได้ทำงานให้ประเทศชาติศาสนาอะไรหมด แต่ทำงานให้มีความว่าง นี่เป็นการกล่าวที่กระโดดไปสู่ปลายทาง แต่ยังมี ความหมายที่ลดต่ำลงมากทำนองเดียวกับทำงานด้วยความว่าง ได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมะคือความว่าง (สูญญตา) ความว่างนี่คือสิ่งสูงสุด เป็น

หลักที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า สิ่งทุกอย่างนั้นไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเพราะมันไม่มีตัวตน มันเป็นเรื่องว่างไปหมด โลกนี้ทั้งโลกรวมทั้งตัวเรา ครอบครัวของเรา ประเทศชาติของเรา มันเป็นเพียงสังขารของปรุงแต่ง เป็นธรรมชาติ เป็นรูปธรรม นามธรรม โดยเนื้อแท้แล้วมันไม่ใช่ตัวตน ฉะนั้น การทำงานให้ใครหรืออะไร มันก็เป็นการทำงานให้มีความว่างอยู่ในตัวแล้ว เพราะฉะนั้น การทำงานให้มีความว่างก็คือทำให้พระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์ เป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ถ้าเราทำงานเพื่อนั้นเพื่อนี่ มันก็ยังเป็นเรื่องต่ำอยู่ ยิ่งเพื่อเงินด้วยแล้วยิ่งเลวใหญ่ ถ้าทำงานเพื่อนานเพื่อนำที่ ก็ยังนับว่าสูงพอใช้ แต่ต้องไม่ยึดมั่นถือมั่นในหน้าที่ด้วย การทำงานเพื่อนานนั้นก็ถือว่าเพื่อความว่าง คำว่า “ความว่าง” (สูญญตา) คำนี้ มีความหมายในตัวมันเองเป็นพิเศษ เมื่อทำงานด้วยจิตว่างแล้ว การทำงานนั้นก็กลายเป็นการทำงานเพื่อความว่างไปด้วย ผลก็ไม่ไปไหนเสีย ย่อมจะตกแก่ผู้ทำนั่นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีอะไรกินไม่มีอะไรใช้ ถึงแม้จะได้ผลมากมายอย่างไร เราก็มิได้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น จึงกลายเป็นการทำงานเพื่อความว่าง ที่นี้ถ้าถามว่าแล้วจะเอาอะไรกิน ขอดตอบว่า “กินอาหารของความว่าง” มันก็คือการกินอาหารของธรรมะ กินอาหารของพระพุทธรูปพระธรรมพระสงฆ์ แต่เราเรียกว่ากินอาหารของ “ความว่าง” ซึ่งมีความหมายเฉพาะเป็นพิเศษ ฉะนั้น เราก็ยังมีอาหารกินทั้งๆ ที่ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง มันเป็นอาหารที่บริสุทธิไม่ประกอบด้วยโทษ ทำความเจริญให้แก่เราโดยแท้

ถัดไปที่ว่า “อยู่ด้วยความว่าง” นี่ก็คือการมีชีวิตมีลมหายใจอยู่โดยไม่รู้สึกรู้ว่ามีตัวเรา ไม่มีอะไรเป็นของเรา ส่วนข้อที่ว่า “ความตายนั้นไม่มีมาตั้งแต่ที่แรก” ก็หมายความว่า เมื่อทำงานด้วยความว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่างแล้ว มันก็ไม่มีตัวเรา แล้วความตายมันก็ไม่มีความหมายเรื่องความตายจึงไม่มี จะมีก็แต่ ความตาย คือ ความว่าง ตลอดกาลนานเอง อย่างนี้มันดีกว่าความตายชนิดที่สกปรกน่าเหม็นน่าเกลียด

น่าสังเวช อาตมาไม่อาจจินตจำนงด้วยการกล่าวแบบนี้ คนจะเข้าใจและพอรับเอาได้หรือไม่ แต่ก็ยังไม่ทอดทิ้ง ยังพยายามจะทำให้เข้าใจให้จงได้

การมีชีวิตอยู่อย่างแบบนักบวชนี้ เข้าใจได้ง่าย กระทำได้ง่าย อาตมาเคยสอนภิกษุที่อยู่ด้วยกันว่า เราจงกินอาหารของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่กินอาหารของเราหรือของชาวบ้านและเขียบต่อไปว่า พระพุทธเจ้าตัวจริงนั่นก็คือธรรมะ ธรรมะตัวจริงนั่นก็คือความว่าง (สุญญตา) พระภิกษุก็พอเข้าใจกันได้ ส่วนฆราวาสทั่วๆ ไปนั้น อาตมาก็ไม่แน่ใจ จึงขอให้อาจารย์คฤหัสถ์ได้อภิปรายอีกครั้งหนึ่งก่อน

คฤหัสถ์ - ถ้าไปอยู่ที่กุฏิทำวัตรก็คงได้อย่างได้เท่าๆ ว่า ไม่ขัดข้องอะไร ตั้งแต่ฟังๆ ได้เท่ามา ก็เห็นว่าได้เท่าแสดงสังฆธรรมที่กว้างขวางอย่างกับพระมหาสมุทร พุดถึงความมุ่งหมายของการพ้นทุกข์ คือการไม่ยึดมั่นถือมั่น การตัดอุปาทานให้พ้นไป เป็นความจริงที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ แต่พอมาดังตอนที่ว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง” ตอนนี่ฟังดูเหมือนอย่างว่าได้เท่าพยายามเพ่งในมหาสมุทรลงไปใส่ขันใบเล็กๆ มันใสไม่ลง มันล้นไปหมด สังฆธรรมที่ได้เท่าประกาศนั้น มันเป็นเรื่องกว้างขวางใหญ่โตเหลือเกิน มันเป็นสภาพของจิตของพระอรหันต์ ชาวบ้านสามัญเขาทำมาหากินกันตามปรกติจะนำธรรมะที่ใหญ่โตนั้นใส่ลงไปในถ้วยแก้วใบเล็กเท่านี้ ใส่ไปเท่าไรมันก็ไม่ลง คือถ้ายังทำงานอยู่แล้วจิตมันว่างไม่ได้ กระผมยังถือว่าอย่างนี้ ที่ได้เท่ากล่าวในตอนท้าย ได้เท่าเองก็ยอมรับว่าถ้าบวชเป็นพระก็พูดกันง่ายในเรื่องเหล่านี้ ฉะนั้นที่โบราณเขาว่า ถ้าฆราวาสได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วไม่บวช ก็จะต้องตายภายในเจ็ดวันนั้น กระผมเชื่อ แต่ถ้าพระภิกษุสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านอยู่ไปได้ไม่เป็นอะไร กระผมเชื่อ เพราะภาวะของพระภิกษุสะดวกที่จะปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ถ้าฆราวาสจะเอามาปฏิบัติ กระผมเห็นว่ายังขัดข้องเหลือเกิน ไม่ใช่หมายความว่าธรรมะ

นั้นผิดเชื่อถือไม่ได้ แต่ตรงกันข้าม กระผมเห็นว่าถูกต้องที่สุด ปัญหาอยู่ที่ว่าคนที่อยู่ในฆราวาสวิสัยจะพึงปฏิบัติแค่ไหน ที่ได้เท่ากล่าวมานั้น เป็นกิจกรรมของพระอรหันต์ ของพระพุทธเจ้า ที่นี้ของที่ฆราวาสควรจะทำนั้น ถ้าจะให้เหมือนกัน กระผมเห็นว่าจะไปไม่ไหวไปไม่ได้ คือประการแรก การที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น กระผมยังนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือ ถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่างานนั้นเป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่าผู้อื่นเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่าชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน เราควรจะต้องทำลายมันเสียด้วยซ้ำ จะไปทำไมกัน? ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้วคนก็ไม่ทำงาน ถ้ากระผมทำตัวให้ปราศจากอุปาทานได้จริงแล้วก็จะไปขอบรรพชากับได้เท่าไม่มานั่งทำงานให้มันเสียเวลาอยู่หรือครับ ที่นี้เพราะมันยังไปไม่ไหว จึงได้มานั่งเป็นฆราวาส ยังตัดอุปาทานไม่หมด การทำงานมันเป็นสภาพของการยึดมั่น ถ้าใครยังละอุปาทานไม่ถึงขนาดก็ยังคงทำงานกันต่อไป มันเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ ถ้าจะให้ทำงานด้วยจิตว่าง กระผมก็ยังมองไม่เห็นทาง นี่ผมอาจจะใจคอคับแคบหรือดวงตายังไม่เห็นธรรม ยังนึกไม่ออกจริงๆ ส่วนเรื่องสติสัมปชัญญะหรือสติปัญญาก็ดี กระผมนึกว่าสตินั้นก็หมายถึงเพียงการระลึกได้ว่า ของทุกอย่างไม่ใช่ตัวเรา จับอะไรขึ้นมาก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา ไม่ใช่ของผมทั้งนั้น ถ้ามีสติอย่างนั้นแล้วก็ทำงานไม่ได้อีก นึกจะไปค้าไปขายอะไรก็ไม่อยากไป นอนดีกว่า กระผมกราบเรียนด้วยความเคารพจริงๆ กระผมมันยังไม่เข้าใจ แล้วก็อยากเข้าใจ แต่มันนึกอยู่อย่างนี้ แต่ถ้าได้เท่าบอกว่าทั้งหมดนี้ต้องการจะพ้นทุกข์ ต้องการจะทำให้จิตว่างเพื่อบวชต่อไป กระผมเชื่อ แต่ถ้าได้เท่าสอนอย่างนี้ เสร็จแล้วจะให้เองกลับบ้านไปทำงานและจิตต้องว่างนะลูกนะ กระผมทำไม่ได้ นี่แหละครับเป็นการพูดของฆราวาสกับพระ มันเป็นคนละโลกกันอย่างนี้ กระผมก็อยากขอประทานกราบเรียนถามความรู้ต่อไปว่า จะให้ทำอย่างไรกันแน่

พุทธทาส - อาตมายังสงสัยอยู่ชนิดหนึ่ง ขอถามว่า ถ้าสมมุติว่าเราเห็นว่าทั้งมหาสมุทรลงไปไปถึงใบเล็ก ๆ นี่ มันล้นได้ แต่ที่มันเหลืออยู่ในถึงนั้นนะ มันเป็นน้ำอย่างเดียวกับที่ล้นไปหรือเปล่า?

คึกฤทธิ์ - เป็นน้ำอย่างเดียวกันครับ แต่ผลมันไม่เหมือนกัน ปริมาณมันไม่เหมือนกัน ถ้าใครฟังเรื่องนี้ไปแล้วอย่างจริงจัง ใ้ที่ “จิตว่าง” อย่างที่ได้ทำพูดนั้น มันก็ไม่ใช่ว่าจิตว่าง มันเป็นอุปาทานนั่นเอง แต่มันว่างจากกิเลสชนิดหนึ่งเท่านั้น พูดในภาษาตรรกวิทยา มันไม่เข้าผลมิได้ทางปฏิบัติมันผิดครับ ถ้าเช่นนั้นไม่ต้องเทศน์เรื่องนี้ก็ได้ เทศน์เรื่องการทำบุญกุศลแทนกัน จนในที่สุด แม้แต่สอนกันง่าย ๆ ว่า ทำบุญแล้วได้ขึ้นสวรรค์นี้ก็ได้ เป็นการให้ทำดีเหมือนกัน มานั่งพูดให้มันวุ่นนอกกลุ่มนอกทางไปทำไม นี่ไม่ใช่แปลว่าได้เท่านั้นนอกกลุ่มนอกทางดอก คือว่าการเทศน์ให้คนทำดีอย่างธรรมดาสามัญเขาก็มีอยู่

พุทธทาส - เดียวนี้อาตมาจับได้แล้ว ที่ว่าให้ทำงานด้วยจิตว่าง อย่าให้เจือด้วยความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเรา นั้น หมายความว่า ในขณะที่ทำนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ส่วนสติปัญญาความรู้สึกผิดชอบด้วยดีว่าเรามีประเทศชาติศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนาทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมีแล้ว มีก่อนแต่ลงมือทำ ซึ่งจะเรียกว่าเป็นอุปาทานในฝ่ายดีก็ได้ แล้วอุปาทานในฝ่ายดีนี้ไม่ได้ถูกตำหนิติเตียนโดยส่วนเดียว ยอมให้ทุกคนมีอุปาทานในฝ่ายดีเป็นทุนสำรองไปเรื่อย ๆ แต่ให้พยายามสูงขึ้น ๆ พอถึงที่สุดของทางฝ่ายดี มันก็เข้าเรื่องเหนือดีหรือ “ความว่าง” (สุญญตา) นี่เอง วิธีปฏิบัติเฉพาะหน้าก็มีอยู่ว่า ในขณะที่ลงมือทำแท้ ๆ นั้น อย่าได้มีจิตวุ่น มีความรู้สึกตั้งแต่แรกว่าจะอะไรควรจะทำ และจะอย่างไร เท่าไร เพียงไหน นี่มิได้คิดนึกได้ แต่ก็ด้วยสติปัญญาอีกนั่นแหละ อย่าได้คิดด้วยจิตที่หมกมุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัด หรือว่าเป็นตัวเราหรือของเรา เพราะมันจะมากไปบ้าง น้อยไปบ้าง ผิดความจริงไปหมด ที่ทำด้วยสติปัญญาบริสุทธิ์ ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราของเรานี้ ก็คิดว่าเราจะต้องทำงานอย่างใด

เรามีฐานะอย่างนี้ มีสภาวะอย่างนี้ จะต้องทำอะไรเป็นประจำวัน มีอาชีพอย่างไร มีประโยชน์ส่วนรวมอย่างไร นี้คิดไปได้ แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีจิตว่างอยู่เหมือนกัน ความสำคัญอยู่ที่ว่าขณะที่ลงมือทำ ก็ให้เหลือแต่สติปัญญาและสติสัมปชัญญะอย่างทีกล่าว่า สติในพระพุทธศาสนาหมายถึงสติปัญญา คุณความรู้สึกไวเสมออย่าผลอดตัว มีสติอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนหรือของตน แล้วทำงานโดยสตินั้น ในขณะที่นั้นจิตจะเจือยฉลาดที่สุด ว่องไวที่สุด อาตมาจึงว่าน่าจะลองเอาไปคิดพิจารณาดู และลองพยายามทำดู ให้การพยายามนั้นแหละเป็นเครื่องวัดตัดสินว่าจะทำได้หรือไม่ได้เพียงใด เพราะว่าบางทีอาจจะได้ของวิเศษที่สุดจากปริมาณที่น้อยที่สุด เหมือนกับน้ำที่ซึ่งอยู่ในถึงใบเล็ก ๆ ที่เราเทให้ทั้งมหาสมุทรก็ได้ อาตมามีความมุ่งหมายอย่างนี้ จึงขอฝากไว้ให้คิดต่อไปด้วย อาจจะเข้าใจไม่ได้ในวันนี้ แต่ก็อาจจะเข้าใจได้ในวันหน้า หลักธรรมะส่วนลึกนี้ เราต้องมีความมุ่งหมายว่า ผู้ศึกษาค้นคว้ากันวันนี้ ก็เพื่อความเข้าใจในห้าปีหรือสิบปีข้างหน้า ซึ่งจะได้โดยแน่นอน แต่ถ้าเรายังไม่เอาสมาธิพูดกัน มันก็ต้องรอไปอีก ๑๐ ปีจึงจะได้ลงมือ แล้วก็ก็ต้องรอไปอีกสิบปีจึงจะเข้าใจได้ คือขอให้กล้าเอาธรรมะที่เข้าใจไม่ได้เวลานี้ไปขบไปคิด เพื่อประโยชน์แก่ความเข้าใจในห้าปีหรือสิบปีข้างหน้า แล้วเรื่อง “จิตว่าง” หรือเรื่องทำงานด้วยจิตว่างนี้ ก็รวมอยู่ในพวกนี้ด้วย นี่เรียกว่าอาตมาพยายามที่จะบอกกล่าวท่านทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ เพื่อประหยัดเวลาหรือเพื่อให้ได้ผลทันตาเห็น เพราะเรามีหัวข้อว่า “ควรเข้าใจธรรมะอย่างไร” อาตมาเสนอว่าควรจะเข้าใจธรรมะอย่างนี้ ที่อาจารย์คึกฤทธิ์พูดนี้ก็มีเหตุผล ควรที่จะเอาไปคิดไปนึกปรับปรุงแล้วจะสง่างาม ให้เข้ารูปจนพอที่จะได้รับประโยชน์ แม้ในปริมาตรเท่ากับน้ำปิบเดียวจากมหาสมุทร ก็ขออย่าได้ทอดถอย จงพยายามศึกษาคำว่า “ว่าง” หรือ “จิตว่าง” (สุญญตา) ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา นี้ให้เข้าใจกันให้แจ้งได้ เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ถือว่านิพพานนี้คือความว่างอย่างยิ่ง ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน

หมดความรู้สึกว่าตัวตนถึงที่สุดได้เมื่อไร ก็คือนิพพาน
สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จึงอยู่ที่ตรงนี้ เราจึงมุ่งหมาย
ไว้ว่าเป็นของที่จะมาถึงในวันข้างหน้าสักวันหนึ่ง และ
ขอรับรองให้เราเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้เถิด อย่าได้
เข้าใจว่าเพื่อจะเป็นพระอรหันต์เพื่อจะดีจะเด่นอย่างนั้น
อย่างนี้ ด้วยการศึกษารูปธรรมเพราะอย่างนั้น
มันเพิ่มอุปาทาน แต่ถ้าเราเข้าใจว่าเพื่อให้เขาไปบางไป
หมดไปจากความเห็นแก่ตัวจิต จากความยึดมั่นถือมั่นว่า
เป็นตัวตนหรือของตนแล้ว นี่เป็นการถูกต้อง ขอให้เจริญ
งอกงามไปในลักษณะอย่างนี้ คำว่า “ความว่าง” นี่มัน
มีความหมายเฉพาะ ขออย่าแล้วอย่าอีกว่า “นิพพานคือ
ความว่างอย่างยิ่ง” นี่ มันมีความหมายเฉพาะ หรือ
พระพุทธภาษิตที่สำคัญอีกข้อหนึ่งที่ว่า “ให้ดูโลกทั้งหมด
นี้โดยความเป็นของว่างอยู่เสมอๆ เกิด” ก็หมายความว่า
อย่างนี้ว่าโลกที่จริงนั้นมันว่าง แต่เราไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้น
ขอให้พยายามจนได้เห็นจริงว่ามันว่างอยู่ นี่จะนำไปสู่ภาวะ
สูงสุดที่พึงปรารถนา คำกล่าวที่ใบบัญญัติพูดกันนี้ มันมี
ความหมายพิเศษของมันเอง พอมาติดยุคติดสมัยกัน
แล้วก็เข้าใจจาก... อาตมาจึงได้พยายามอย่างยิ่งที่จะใช้
ภาษาไทยปัจจุบันหรือภาษาไทยง่าย ๆ ฉะนั้นอย่าได้ยึด
มั่นติดมั่นในคำนั้นในคำนี้สัก... หรือว่าอาจารย์คึกฤทธิ์
เห็นว่าควรจะมีข้อแม้อย่างไรหรือควรอภิปรายอย่างไร
ก็ขอให้กรุณาอีกครั้ง จะได้จบธรรมสากัจจา

คึกฤทธิ์ - กระผมเข้าใจตามที่ท่านได้อธิบายมา คน
ที่ “ว่าง” อย่างพระอรหันต์แล้ว ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างกระผม
ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างคนส่วนมากที่นั่งอยู่ที่นี้ ใช้ชีวิตอย่าง
ได้ทำ นุ่งห่มด้วยผ้าสามผืน สละหมู สละคณะ ออกไป
อยู่ต่างหากตามลำพัง แล้วก็ถือศีล ๒๒๗ ข้อเป็นปกติ
ไม่เดือดร้อนในการถือนี้ ไม่ใช่ใครบังคับให้ถือ มันถือ
ไปเอง อย่างนี้เรียกว่า “ว่าง” ถ้าจะให้คนอย่างกระผม
ไปทำงานด้วย “จิตว่าง” กระผมยังมองไม่เห็น เพราะ
ลักษณะของงานมันขัดต่อการมีจิตว่าง ภาวะของผมนั้น
ว่าไม่ได้ ถ้าว่างไปแล้วมันก็ไม่เป็นกระผม ถ้าท่านบอก
ว่าให้กระผมไปบวชแล้วมันจะว่าง กระผมเชื่อ กระผมก็

ไม่ยึดอะไรทั้งนั้น แต่การทำงานด้วยจิตว่างนั้น กระผมก็
อยากจะเรียนถามเหมือนกันว่า ท่านหมายความว่าอย่างไร
ถ้าท่านบอกว่าทำงานด้วยจิตว่างแล้ว งานทางโลกนั้น
จะดี กระผมไม่เชื่อ อย่างว่าเป็นทหารไปรบกับเขา แล้ว
รบด้วยจิตว่าง ยิ่งปืนด้วยจิตว่าง แล้วมันจะเป็นทหารที่ดี
พูดอย่างไรๆ กระผมก็ไม่เชื่อ แต่ถ้าได้ทำบอกว่าทำงาน
อยู่ในโลกก็อยู่ในโลกเถิด ถ้าทำงานด้วยจิตว่างอย่า
ยึดมั่นอะไรแล้วงานจะดีไม่ดีถึงจะเกิดผลร้ายเราก็ไม่เป็น
ทุกข์ ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อ ที่ท่านพูดมาว่าจิตว่างแล้ว
งานจะประเสริฐ การงานจะรุ่งเรืองอย่างนั้นกระผมไม่เชื่อ
เพราะงานของโลกมันขัดกันกับเรื่องจิตว่างหรือเรื่อง
การพ้นทุกข์ ความสุขของโลกมันก็เป็นความทุกข์ในทาง
ธรรม ความสำเร็จของงานเขาหมายความว่าในทางโลก
ถ้า “จิตว่าง” จะนำความสำเร็จทางธรรมนั้นก็ถูก แต่จะ
เอาพร้อมกันทั้งสองอย่างนั้นไม่ได้ สำเร็จทางธรรมด้วย
จิตว่าง ก็ต้องเสียทางโลก ไม่อย่างนั้นคนจะไปบวชกัน
ทำไม

พุทธทาส - หมายความว่าขมรวาสนี้จะไม่พยายาม
ทำให้จิตว่างอย่างนั้น?

คึกฤทธิ์ - ทำได้ คือว่างจากกิเลส กระผมเชื่อ

พุทธทาส - ขมรวาสควรจะพยายามหรือไม่?

คึกฤทธิ์ - เรื่องไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น กระผม
เชื่อ คือว่าขมรวาสควรจะศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้า
ให้รู้ว่ธรรมะนั้นคืออะไร แต่ขณะเดียวกันก็ควรจะต้องรู้ด้วย
ว่า แม้ในขณะที่ทำไป ถ้ามันจำเป็นต้องยึดมั่นก็ต้องยึด
เพราะเรายังเป็นขมรวาส ถ้าปล่อยหมดก็อย่าเป็นขมรวาส

พุทธทาส - อาตมาต้องการให้ขมรวาสทำงานด้วย
ความมีทุกข์น้อย และมีผลสำเร็จเต็ม จะมีวิธีอย่างไร
จะทำด้วยจิตว่างหรือจิตว่างดี

คึกฤทธิ์ - กระผมเห็นว่า จะเอาผลสำเร็จทางโลก
แล้ว มันก็ต้องซื้อผลสำเร็จนั้นด้วยความทุกข์ จะเอาทั้ง
สองอย่างไม่ได้หรอก จะเอาเนยไปทาขนมปังสองหน้า

ไม่ได้ ไม่มีใครเขาใส่บาตรอย่างนั้น กระผมขอสอนพระ
สักวันเถิดครับ ไม่มีทางทำได้ แต่ถ้าเผื่อจะให้สิ้นทุกข์
โดยสิ้นเชิงแล้ว ให้ว่างจริงโดยไม่มีทุกข์แล้ว ต้องสละ
ความสำเร็จทางโลก เลิกกัน อย่างนั้นกระผมเชื่อ เมื่อ
เป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้าง ทุกข์บ้าง มันไม่ว่าง

พุทธทาส - แล้วจะมีวิธีทำให้ทุกข์น้อยลงได้อย่างไร?

คึกฤทธิ์ - ก็อย่างที่กระผมพูดอยู่นี้แหละครับ คือ
ทุกข์อย่างมันไม่ใช่ตัวโชติตนหรือของตัวของตน แต่ใน
ขณะที่ทำงานนั้นมันต้องนึกถึงงาน มันไม่ “ว่าง” หรือ
มันก็นึกว่าทำเพื่อตัวอยู่อย่างนั้นเองแหละ แต่ถ้ามันเกิด
ผิดพลาดเสียหายขึ้นมาแล้ว ตอนนี้แหละ ธรรมชาติของ
ได้เท่านั้นเข้ามาช่วยได้ถือว่ามันไม่ใช่ตัวโชติตนอะไรของเรา
มันเสียไปแล้ว อย่างนี้มันก็พอนึกได้ มันพอปลอบใจได้
เหมือนกัน

พุทธทาส - ข้อวิวาทะของเราอยู่ที่ตรงนี้ อาตมา
ขอยืนยันว่า แม้เป็นฆราวาส ทำงานอย่างฆราวาส ก็
ต้องพยายามเอาชนะต่อความทุกข์ในการทำงานนั้นให้ได้
มากยิ่งขึ้นๆ โดยอุบายวิธีที่เอาหลักของพระพุทธศาสนา
(สุญญตา) คือทำจิตให้ว่างจากอุปาทานนี้ มาใช้ให้ถูก
ตามสัดตามส่วน แล้วให้ลืมความเป็นฆราวาสหรือเป็น
บรรพชิตเสียชั่วคราว มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ในจิตใจ
กำลังเป็นอยู่อย่างไร ถ้าเป็นทุกข์ก็จะแก้มันให้ตรงจุด
ตามหลักที่ว่าสิ่งทั้งปวงเกิดมาแต่เหตุ แล้วมันก็จะค่อย
เป็นพระอยู่ในบ้านในเรือนนั่นเอง มากขึ้นๆ จนถึงขนาด
ที่ทนไม่ไหว ต้องออกไปบวช

คึกฤทธิ์ - ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อครับ ฟังแต่แรก
คล้ายๆ กับว่าได้เท่าจะให้ เป็นพระอยู่ในเรือนแล้วไม่
ต้องบวชที่หลัง ถ้าค่อยๆ อบรมไปๆ ทำให้ “ความว่าง”
เกิดมากขึ้นๆ กระผมเชื่อ

พุทธทาส - อาตมาบอกไว้ให้พยายามทุกอย่าง
ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้นๆ แม้แต่ในการทำงาน
การกินอาหาร ในการมีลมหายใจอยู่ ให้ใช้อุบายที่

ปรารถนียบคายที่ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้นๆ แม้แต่
ในเพศฆราวาส ความเห็นของเราแตกต่างกันนิดเดียว
เท่านั้น

คึกฤทธิ์ - มันแตกต่างกันแยะครับ คือถ้ายิ่ง “ว่าง”
มากขึ้น ความสำเร็จทางโลกมันต้องน้อยลงทุกทีๆ

พุทธทาส - ถ้าอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ “ความว่าง”
(สุญญตา) ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอน
พวกฆราวาสไว้

คึกฤทธิ์ - เป็นมหาเศรษฐีด้วย เป็นลัทธิบุตรด้วย
อย่างนี้ไม่สำเร็จหรอกครับ เป็นมหาเศรษฐีนี้ทุกข์มาก
และ “ว่าง” ไม่ได้

พุทธทาส - เป็นมหาเศรษฐีที่เป็นพระอริยบุคคล
อย่างนี้จะมีได้ไหม?

คึกฤทธิ์ - ถ้าได้รับมรดกมา เป็นพระอริยบุคคลได้
แต่ถ้าหาเอาเอง อย่างนี้เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ เพราะ
ถ้าเป็นพระอริยบุคคล ก็ไม่คิดเป็นเศรษฐีเสียแล้ว

พุทธทาส - เป็นพระอริยบุคคลขั้นหนึ่งขั้นใด แล้ว
จะเป็นเศรษฐีด้วย อย่างนี้ไม่ได้หรือ?

คึกฤทธิ์ - กระผมไม่เชื่อครับ ไม่ต้องเป็นพระ
อริยบุคคลหรอกครับ คนขนาดว่างนิดๆ หน่อยๆ อย่าง
กระผม เห็นว่าสมบัติไม่เที่ยง เงินก็ไม่เที่ยง อะไรมันก็
ไม่เที่ยง มันไม่ใช่ตัวโชติตน กระผมก็ยังไม่เป็นเศรษฐี
ทุกวันนี้ผมก็หาพอกินพอใช้ ความจริงแล้วกระผมมี
หลักการของกระผมว่า กระผมไม่หาเงินล่วงหน้า ผม
อยากได้อะไรผมไปหาเงินมาซื้อ ซื้อแล้วเลิกกัน กระผม
ไม่หาต่อ ถึงได้มีเวลา “ว่าง” มานั่งคุยกับท่านได้ ถ้า
ตั้งหน้าตั้งตาจะหาเงินอย่างเดียว เพราะอยากเป็นเศรษฐี
แล้ว วันนี้ผมไม่มา ผมไม่ “ว่าง”

พุทธทาส - คนที่เป็นเศรษฐีแล้ว รู้สึกมีเพียงพอ
จะไปสนใจธรรมะเรื่องของ “ความว่าง” (สุญญตา) นี้ได้
ไหม?

คิกฤทธิ - ถ้าอ้างว่าสนใจละก็ได้ แต่ใครลงไป
แต่เงินเข้าชีครับ เกิดไม่ “ว่าง” ขึ้นเขียว กระผมไม่เชื่อ
หรือครับ

พุทธทาส - ข้อขัดแย้งข้อนี้ต้องขอฝากเอาไว้ให้
ท่านทั้งหลายช่วยไปพิจารณาด้วยความคิดที่เป็นอิสระ
ของตนเอง อาตมายังขอยืนยันอยู่ว่า หลักเกี่ยวกับดำรง
สติให้มีความรู้สึกเป็น “จิตว่าง” อยู่เสมอนี้ ขอให้นำไป
ใช้ในทุกระณី ทุกชั้นทุกวัยและทุกเพศ เท่าที่สามารถที่
จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ลงมือทำงานรายใด
แล้วมีความทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอให้ใช้ในกรณีนั้นอย่างยิ่ง
ข้อขัดแย้งกันที่เกี่ยวกับความคิดเห็นหรือกาลเวลานี้ไม่
สำคัญ โดยเนื้อหาอาจารย์คิกฤทธิก็ยอมรับว่าอุปาทาน
นี้เป็นสิ่งที่ต้องทำลาย ต้องละในที่สุด เพราะเป็นหลัก
ของพระพุทธศาสนา อาตมาก็ย้ำและยืนยันว่าเราควร
เข้าใจธรรมะในลักษณะนี้ คือทำลายความเห็นแก่ตัวจัด
นี้เรื่อยไปๆ ให้เบาบางหรือหมดไป ถ้าทำถูกวิธีแล้วจะ
สบายเย็นออกเย็นใจ ทำการงานก็สนุกสนาน ไม่รู้สึกว่าเป็น
การทรมาน แล้วก็เป็นการก้าวหน้าในทางธรรมะ
พร้อมกันไปในตัว อาตมาขอยืนยันและขอรับรองให้เข้าใจ
ธรรมะในลักษณะอย่างนี้ และขอให้อาจารย์คิกฤทธิ
กล่าวพรรณนาส่วนตัวอีกครั้งหนึ่ง

คิกฤทธิ - กระผมอยากจะสรุปนิดเดียวว่า ความ
จริงที่ท่านพุทธทาส ที่ท่านเจ้าคุณได้กรุณากล่าวธรรมะ
มานั้น กระผมเห็นด้วยทุกประการ ไม่มีความเห็นขัดแย้ง
เลย แล้วท่านก็ได้พูดความจริงที่สุด เรื่องต้นเหตุอุปาทาน
เป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ก็เป็นความจริง
ซึ่งไม่มีใครจะปฏิเสธได้ เป็นความจริงซึ่งพิสูจน์ให้เห็น
ได้ และยิ่งตัดต้นเหตุอุปาทานลงไปได้มากเท่าไร ก็เท่ากับ
ตัดความทุกข์ออกจากตัวได้มากเท่านั้น นี่เป็นหลักธรรมะ
บริสุทธิ์ซึ่งความจริงที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง และเป็น
ความจริงที่ควรส่งเสริม ควรเข้าใจเป็นอย่างยิ่ง ควร
เผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง ที่กราบเรียนท่านไปก็อยากให้ท่าน
เข้าใจอย่างถี่ถ้วนทั้งหลายเข้าใจว่าในการปฏิบัติธรรมะนั้น
มันมีปัญหา มันเป็นเรื่องของการเสียสละ “โลก” ซึ่ง

กระผมหมายความว่าความวุ่นวายอลเวงต่างๆ “ธรรม”
หมายถึงความบริสุทธิ์สะอาดต่างๆ มันเป็นเรื่องขัดกัน
อยู่ในตัว เราอยู่ในโลก เราก็ได้แต่ยึดธรรมะเป็นที่พึ่ง
ความบริสุทธิ์สะอาดเป็นที่พึ่ง ความรู้ว่าจะต้นเหตุอุปาทาน
เป็นเหตุแห่งทุกข์นั้น เป็นเรื่องที่เราจะต้องนึกไว้เป็น
ประจำใจ แต่ขณะเดียวกัน ถ้าหากเราปฏิบัติธรรมตาม
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดแล้ว
โลกนั้นก็หมดความสำคัญสำหรับเราไปเอง มันไม่ใช่
เป็นเรื่องที่เราอยากหรือไม่อยาก ถ้าตั้งหน้าปฏิบัติธรรม
ของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องแท้จริงแล้ว ถ้าหากว่าจะถึง
พระนิพพานมันก็ถึงไปเอง ไม่ใช่เพราะเราอยากไปพระ
นิพพานหรือไม่อยากไปพระนิพพาน แต่ในขณะที่เรา
เป็นฆราวาสนั้น ความยากลำบากมันมีอยู่ กระผมพูด
ก็เพราะอยากให้เข้าใจเท่านั้น คือมันเป็นเรื่องที่จะต้อง
เลือกเอา ระหว่างความสำเร็จในทางโลก ความมีตำแหน่ง
แห่งหน มีวาสนา มีความสะดวกสบายต่างๆ คนทุกวันนี้
ยังเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นคือความดี สิ่งเหล่านั้นคือผลของ
การปฏิบัติธรรม ผมยืนยันว่าไม่ใช่ การปฏิบัติธรรม หรือ
การทำใจให้ว่างนั้น มันเกิดผลดีคือการพ้นจากทุกข์ ฐานะ
ทางโลกมันเป็นเรื่องนำมาซึ่งทุกข์ทั้งนั้น มันไม่ได้นำมา
ซึ่งความผาสุกอันแท้จริง นี่เป็นเรื่องที่เราควรจะต้องรู้
ถ้านึกว่าทำใจให้ว่างแล้ว ทำงานจะเป็นเศรษฐี ข้อนี้ผม
ไม่ขอยืนยัน แต่ถ้าว่าจะเป็นเศรษฐีในทางธรรม คือเป็น
เศรษฐีก็เพราะเหตุว่าความลำบากยากแค้นของตัวเรา
ไม่มากกระทบใจให้วุ่นวายได้แล้ว กลายเป็นเศรษฐีอย่าง
นั้นผมยอมรับ ผมเชื่อ เรื่องมันเป็นอย่างนี้ ผมอยาก
กราบเรียนให้ท่านทราบว่าการสอนธรรมะให้แก่ชาวบ้าน
ทุกวันนี้ อย่าผลอนะครับ เขาแปลผิดเองง่ายๆ อย่าง
ที่ได้ทำว่าทำใจให้ว่าง งานจะสำเร็จด้วยดีนั้น เขาเข้าใจ
ทันทีว่าถ้าทำใจให้ว่างแล้ว เงินล้านเงินแสนจะเข้ามา
คนทุกวันนี้หายใจเป็นเงินอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นอุปสรรค
ของการประกาศธรรมและเผยแพร่ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่
ผมอยากจะกราบเรียนไว้ ฉะนั้น ว่าโดยทั่วไปแล้ว ผม
ไม่ได้มีความเห็นแตกต่างเลย และได้ฟังพระธรรมที่
ท่านได้อธิบายมาด้วยความเข้าใจเป็นอย่างยิ่ง อย่างลึกซึ้ง

พุทธทาส - ส่วนที่แปลกๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู
ถ้ามีโอกาสจะได้พูดกันใหม่

100